

Dr. Arūnė Arbušauskaitė,
dr. Arūnas Bubnys

Šilutės (Macikų) nacių karo belaisvių stovyklos 1939–1944 metais

Karo belaisvių statusas ir lageriai nacistinėje Vokietijoje

Paskutiniai amžiai Europoje pasižymėjo tuo, kad iš esmės neliko kartos, nepažinusios karo. Nebūna karo, kuriame nebūtų belaisvių. Civiliai pabėgėliai ir karo belaisviai yra iš tų, kurie pažino ir sumokėjo tikrąją karo kainą. Temas, kurios yra skaudžios, palikusios gilių randų visose kariavusiose šalyse, ir mokslininkai, ir mėgėjai tyrinėtojai dažniau stengiasi apeiti. Per Antrąjį pasaulinį karą net 35 milijonai žmonių tapo karo belaisviais¹.

Tarptautinis **teisinis** karo belaisvių priežiūros ir apsaugos reguliavimas prasidėjo jau nuo Krymo karo (1853–1856) laikų, kai tarptautinė teisė kodifikavo kai kuriuos elgesio su karo belaisviais metodus. Pagrindinis siekis buvo apsaugoti karo belaisvius nuo represijų ir nepateisinamos prievartos, kuri galėjo kilti iš valstybės, į kurios rankas jie pakliūdavo. Jau XX amžiaus pradžioje per Didįjį karą, kaip anuo metu buvo vadinamas Pirmasis pasaulinis karas, į nelaisvę buvo paimta labai daug žmonių. dėl to būta nenumatyta didelių nuostolių ir aukų. Todėl tarptautinės organizacijos buvo priverstos priimti Ženevos konvenciją, kuri reglamentavo kariaujančių

1 S. Geck, *Das deutsche Kriegsgefangenenwesen 1939–1945* (PDF), Masterarbeit, Universität Münster, 1998, S. 1.

šalių elgesį su mūšių metu paimtais karo belaisviais. Antrojo pasaulinio karo metu pagrindinės nuostatos dėl elgesio su karo belaisviais ir jų apsaugos rėmėsi Trečiąja Ženevos konvencija (1929 liepos 27 d.), kurios signatarė buvo ir Vokietija. Net 41 valstybės vadovai ratifikavo Ženevos konvenciją. Iš didžiųjų valstybių konvencijos neratifikavo Sovietų Sąjunga, ir tai turėjo tragiškų pasekmių sovietų karo belaisvių likimui per Vokietijos–SSRS karą 1941–1945 metais. Trečiąją Ženevos konvenciją sudarė 97 straipsniai².

Pagrindinės Konvencijos nuostatos buvo gerokai pagerinti sąlygas ir apsaugos bei priežiūros priemonės, palyginti su Pirmojo pasaulinio karo metais buvusiomis sąlygomis. Mat ši Konvencija karo belaisvius pastatė į vieną gretą su juos paėmusios valstybės kariškiais. Antai 2 straipsnyje buvo teigiama: „Karo belaisviai yra pavaldūs priešininko valdžiai, bet ne atskirų asmenų ar karinių grupių, kurios juos paėmė į nelaisvę, valdžiai. Požiūris į juos visuomet privalo būti žmoniškas ir jie privalo būti ypač apsaugoti nuo prievartos, įžeidinėjimų ir visuotinio susidomėjimo. Draudžiama kiekviena kerštavimo karo belaisviams forma.“³

Konvencijoje ypač pabrėžta, kad „valstybė, kurios rankose atsidūrė karo belaisviai, privalo rūpintis jų išlaikymu. Elgesio su karo belaisviais skirtumai leidžiami tik tada kalbama apie lengvatas, priklausančias nuo karinio laipsnio, fizinės arba psichinės sveikatos, profesinės patirties arba lyties“ (4 straipsnis)⁴. 10 straipsniu buvo reikalaujama, kad „karo belaisviams būtų suteiktos šildomos ir šviesios patalpos, adekvačios kariaujančiai šaliai / kariuomenei“⁵. 27–32 straipsniais buvo detalios nustatytos karo belaisvių darbo ir įdarbinimo sąlygos: kuriose pramonės ir ūkio srityse juos galima panaudoti kaip darbo jėgą, koks leidžiamas darbo pavojingumas ir darbo laiko trukmė; turėjo būti atsižvelgiama ir į tai, ar karo belaisvių atliekamas darbas nedidina kariaujančios šalies pajėgumo. Nebuvo privalomas darbas vyresniesiems karininkams, nebent jie patys būtų norėję dirbti. Dažniausiai karo belaisviams buvo skiriama dirbti žemės ūkyje, taip pat anglies arba druskos kasyklose, akmenų skaldyklose, gamyklose, lentpjūvėse, alaus daryklose, geležinkelio tiesimo ir miškininkystės darbus. Karo belaisviai galėjo būti samdomi privačių ar juridinių asmenų už tam tikrą mokestį. Tokie darbininkai privalėjo turėti bent vieną poilsio dieną per savaitę. 76 straipsniu buvo garantuojamas nelaisvėje mirusio asmens pagarus palaidojimas paženklintame kape⁶.

2 Ibid., S. 3, 4.

3 Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929 [prieiga internete: www.icrc.org, žiūrėta 2015-01-07].

4 Ibid.

5 Ibid.

6 Ibid.

Speciali Raudonosios Armijos belaisvių traktuotė

Iš kariaujančios Vokietijos, kaip Ženevos konvencijos signatarės, *a priori* buvo galima laukti tos konvencijos principų taikymo ir laikymosi. Tačiau net plika akimi matyti, kad Ženevos postulatai buvo daugmaž taikomi JAV ir Didžiosios Britanijos kariams, o elgesiui su lenkais, prancūzais ir rusais buvo taikomi kiti reikalavimai. Labai specifinė buvo „teisė“, pritaikyta Raudonosios armijos (RA) kariams. Klausimas, kaip bus traktuojami sovietinės armijos belaisviai, buvo svarstomas dar prieš pradėdant karinius mūšius. Pirmiausia užkliuvo RA politiniai komisarai (vadinamieji *politrukai*). Buvo teigiama, kad jie nėra kariai, o tik politiniai, ideologiniai tarnautojai. Todėl atsirado vadinamasis *Kommissarbefehl* („Komisaro įsakymas“, arba „Gairės dėl komisarų“). Vyriausioji *vermacht* vadovybė, remdamasi 1941 m. kovo 3 d. Hitlerio direktyvomis, 1941 m. birželio 6 d. išleido direktyvą dėl elgesio su politiniais komisarais. Joje nurodoma, kaip atpažinti politrucus ir elgtis su jais: surinkti esančius tarp karo belaisvių, iš karto atskirti ir tuoj pat likviduoti. Čia kalbama apie tiesioginį fizinį likvidavimą – šaudymą be teismo. Kiek vėliau prisidėjo dar ir komunistų ir sovietinių funkcionierių ir, kas be ko, žydų tautybės kariškių paieška tarp belaisvių. Remiantis „Komisaro įsakymu“ iš viso buvo nužudyta 140 000 sovietinių karo belaisvių. Mėginantys pabėgti karo belaisviai taip pat buvo perduodami vokiečių saugumo policijai sušaudyti⁷. Be to, sovietiniai karo belaisviai nacių valdžios sąmoningai buvo mariniami badu. Rusų karo belaisviams buvo skiriami per maži maisto daaviniai. Dėl to jie pamažu nusilpdavo ir mirdavo nuo bado ir ligų. Net ir dirbantiems belaisviams buvo skiriamos pernelyg mažos maisto normos (2 200 kalorijų dienai pagal Vyriausiosios sausumos kariuomenės vadovybės 1941 m. rugpjūčio mėn. priimtas instrukcijas)⁸. Apie belaisviams skiriamo maisto kokybę nėra reikalo net kalbėti. Dėl nusikalstamos nacistinės Vokietijos politikos sovietinių karo belaisvių atžvilgiu iki 1941 m. pabaigos žuvo apie 2 milijonus, o iki karo pabaigos – daugiau kaip 3,3 milijono karo belaisvių⁹.

7 Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, t. 2, Vilnius, 2005, p. 14.

8 *Ibid.*, p. 15.

9 *Ibid.*, p. 18.

I gynybos apygardos karo belaisvių stovyklos

Antrojo pasaulinio karo metais Vokietijos teritorija (o vėliau ir okupuotos teritorijos) buvo suskirstytos į karines gynybos apygardas – *Wehrkreis*. Jų buvo 17. Mūsų nagrinėjamu klausimu kalbėsime tik apie I gynybos apygardoje Karaliaučiuje (*Wehrkreis I, Königsberg*) buvusias karo belaisvių stovyklas. I gynybos apygarda apėmė Rytų Prūsiją ir vėliau dalį okupuotos Lenkijos ir Tilžės–Gumbinės karališkosios apygardos teritoriją. Aukščiausioji teritorijos valdžia (*Wehrkreiskommando I Ostpreussen*) buvo Karaliaučiuje.

Karo belaisviai buvo vermachto (Vokietijos ginkluotųjų pajėgų) dispozicijoje. Institucinė atsakomybė buvo padalinta tarp Vyriausiosios vermachto vadovybės (OKW) ir Vyriausiosios sausumos kariuomenės vadovybės (OKH). OKW Bendrosios vermachto valdybos (AWA; viršininkas – generolas Hermannas Reinecke (Hermann Reinecke)) Karo belaisvių skyrius, o nuo 1942 m. sausio 1 d. Karo belaisvių reikalų viršininkas buvo atsakingas už Vokietijos reicho, Generalinės gubernijos (okupuotosios Lenkijos) ir vokiečių civilinės administracijos sritis okupuotose šalyse (išskyrus Ukrainą ir Norvegiją). Karo belaisvių reikalų viršininkui buvo pavaldūs septyniolikos karinių apygardų karo belaisvių skyrių viršininkai¹⁰. Nuo 1944 m. rugsėjo 25 d. karo belaisvių reikalai perėjo vokiečių SS ir policijos vado Heinricho Himmlerio (Heinrich Himmler) žinion. H. Himmleris paskyrė SS obergrupenfürerį Gottlobą Bergerį (Gottlob Berger) būti atsakingą už karo belaisvių reikalus.

I gynybos apygardos vyriausiasis viršininkas karo belaisvių reikalams iš pradžių buvo generolas leitenantas Hubertas Gercke (Hubert Gercke, m. 1942 m.), vėliau – generolas pulkininkas (leitenantas) Oskaras von Beneckendorffas von Hindenburgas (Oskar von Beneckendorff und von Hindenburg), jo pavaduotojai – majoras Ulrichas Erdtmannas (Ulrich Erdtmann) ir rotmistras Perdantas (Perdant). Kwartirmeisterio (intendant) pareigas ėjo majoras Krugenbergas (Krugenberg). Medicinos ir sanitarijos reikalus tvarkė kapitonas daktaras Savage. Nuo 1944 m. gruodžio mėnesio vadovavimo funkcijas perėmė generolas plk. Wilhelmas von Stockenhausenas (Wilhelm von Stockenhausen). Už tvarką ir apsaugą I gynybos apygardos teritorijoje buvo atsakingas SS obergrupenfüreris W. Rediesas (W. Rediess), specialiųjų tarnybų – SD ir Sipo¹¹ – atstovas.

10 Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, t. 2, p. 10.

11 SD – *Sicherheitsdienst* – Saugumo tarnyba; Sipo – *Sicherheitspolizei* – Saugumo policija (1936–1945).

Vermachto karo belaisvių stovyklos skyrėsi funkcionalumu ir pavaldumu. Svarbu jį suprasti, nes tos ypatybės yra užfiksuotos karo belaisvių stovyklos pavadinime ir numeracijoje. Konkreti geografinė stovyklos buvimo vieta numeracijoje paprastai neatsispindi.

Stovyklų tipai

Dulagas (*Durchgangslager*) – tranzitinė stovykla. Šiose stovyklose karo belaisviai buvo laikomi iki nusprendžiant, į kurią stacionarinę stovyklą juos išsiųsti. Šitiems lageriams nebuvo keliami aukšti reikalavimai, tai galėjo būti ir atviros lauko ar kitokios teritorijos zonos, aptvertos spygliuota tvora su būtinu sargybos bokštu. Nebuvo numatyti specialūs reikalavimai dėl karo belaisvių maitinimo, sanitarijos ar medicinos pagalbos¹². Šiose stovyklose tik buvo surenkamos elementariausios žinios apie asmenį: vardas, pavardė, karinis laipsnis, karinis dalinys.

Oflagas (*Offizierslager*) – tai tik karininkams (aukštesnio už puskarininkių laipsnio) karo belaisviams skirta stovykla.

Stalagas (*Stammlager*) – bazinis stacionarus lageris visiems kitiems paskirstytiems karo belaisviams. Kiekvienas lageris natūraliai apaugdavo įvairiais pagalbiniais ir ūkiniais dariniais. Šie skyriai, kaip palyginti savarankiški, turėdavo savo numerius. Jiems būdavo pridėdama raidė „Z“ (*Zweiglager* – lagerio filialas, pagalbinė stovykla). Turinti skyrių pagrindinė stovykla gaudavo dar raidę „H“ (*Hauptlager* – pagrindinis lageris).

Darbo grupės (*Arbeitskommando*) turėjo savo numerius arabiškais skaičiais. Arabiškais skaičiais būdavo numeruojamos ir laikinos karo belaisvių grupės, natūraliai susidariusios per karo įvykius; vėliau arabiškais skaičiais buvo numeruojami karo belaisvių lageriai, steigiami okupuotose teritorijose¹³. Iš viso Vokietijoje ir jos okupuotose šalyse Antrojo pasaulinio karo metais įsteigti 222 stalagai. Paprastai stalage galėjo būti kalinama nuo 7 iki 70 tūkstančių belaisvių. 1944 m. sausio 1 d. duomenimis, stalaguose iš viso buvo kalinama 2 200 000 į vokiečių nelaisvę paimtų belaisvių¹⁴.

12 Pagal karinio dalinio, kurio dispozicijoje buvo dulagas, galimybes.

13 Pavyzdžiui, Kauno Stalag 336, Alytaus Stalag 343, Vilniaus Stalag 344, Šiaulių Stalag 361, Širvintų Oflag 60.

14 S. Geck, *Das deutsche Kriegsgefangenenwesen 1939–1945* (PDF), Masterarbeit, Universität Münster, 1998, S. 41.

Atskirai reikėtų kalbėti apie LUFT tipo lagerius, nes jie nebuvo pavaldūs OKH (Vyriausiajai sausumos kariuomenės vadovybei).

Dulag Luft (*Durchgangslager der Luftwaffe*) – tranzitinis oro pajėgų kariškių lageris. Pagrindinis Dulag Luft lageris Frankfurte¹⁵ buvo specialus visų sąjungininkų oro pajėgų tarnautojų, ne tik lakūnų, surenkamasis punktas visoje Vakarų Europoje.

Stalag Luft (*Luftwaffe-Stammlager*) – bazinis sąjungininkų oro pajėgų karo belaisvių lageris. Tokių stovyklų buvo vienuolika, jų numeracija buvo romėniškais skaičiais. Pavyzdžiui, Stalag Luft VI Heydekrug. Pastaba: savarankiškos buvo ir sąjungininkų karinio jūrų laivyno belaisvių stovyklos (*Marlag* ir *Milag*). Per 1941–1944 metus Vokietijoje ir jos okupuotose šalyse buvo įsteigta 211 oflagų ir stalagų, kuriuose kalėjo 33 tautybių karo belaisviai¹⁶.

Stovyklų struktūra

Vokietijos karinėms pajėgoms pavaldūs belaisvių lageriai buvo tvarkomi pagal vieną tipinį pavyzdį.

Kiekvienas lageris turėjo savo **administraciją**. Joje privalėjo būti šie skyriai:

- 1 A – vadovybė. Atsakinga už organizaciją, apsaugą, režimą ir belaisvių (taip pat ūkinę) apskaitą.
- 2 A – karo belaisvių panaudojimas darbams; čia buvo priimamos paraiškos, sudaromos sutartys, skirstoma į priverčiamuosius darbus; taip pat rengiamos ataskaitos apie karo belaisvių panaudojimą.
- 2 B – karo belaisvių įskaitos skyrius. Registracija, pavardžių kartoteka, suteikti lageriniai numeriai.
- 3 A – abvero kontržvalgyba; agentūros verbavimas, pabėgimų prevencija.
- 3 B – cenzūros skyrius. Visa korespondencija buvo tikrinama.
- 4 A – ūkio skyrius.
- 4B – sanitarijos skyrius¹⁷.

15 Dulag Luft Oberursel, Frankfurt.

16 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, Warszawa, 1982, s. 21, 22.

17 Ibid., s. 75, 76.

Bazinės I gynybos apygardos karo belaisvių stovyklos

Pirmosios karo belaisvių stovyklos, nors tiksliau yra vadinti jas lageriais, atsirado Antrojo pasaulinio karo pradžioje. Pirmuosiuose lageriuose, įkurtuose Rytų Prūsijoje, pirmieji belaisviai įkalinti jau 1939 m. rugsėjo mėn. Vėliau karo belaisvių lageriai buvo steigiami ar likviduojami pagal karinių veiksmų eigą.

Stovyklų pavadinimuose atsispindi lagerio įkūrimo pobūdis ir eilės numeris. Romėniškasis skaičius (pavyzdžiui, I) žymi apygardą, didžioji lotyniškojo alfabeto raidė – įsteigimo eilę (arba numerį), toliau pridedama geografinės vietovės pavadinimas. Pagrindinės bazinės stovyklos Rytprūsių teritorijoje, pavaldžios Karaliaučiaus valdybos skyriui ir Tilžės gestapui, buvo šios:

Stalag I A Stablack (*Stablaukiai, dab. Stablavki, Lenkija*). Tai jungtinis dviejų stovyklų – Kaminske ir Stablaukiuose – pavadinimas. Lageris buvo apie 8 km į šiaurės vakarus nuo Prūsų Ylupos (dab. *Bagrationskas, Kaliningrado sritis*). Tai buvo pats didžiausias karo belaisvių lageris Rytprūsijuose. Dar prieš karą Stablaukių gyvenvietė buvo kuriama kaip garnizono miestas, jame gyveno vien kariškiai, buvo daug kareivinių. Tai buvo palankios aplinkybės sukurti centrinį, pagrindinį Rytų Prūsijos karo belaisvių lagerį. Jis turėjo daugiau kaip 20 darbo komandų (filialų; tarp jų E 12 Memel). Jos buvo sudaromos profesiniu pagrindu. Pagrindinio lagerio numeris buvo E 1. Pirmieji karo belaisviai šiame lageryje buvo lenkų kariškiai, pradėti gabenti į Stablaukius 1939 m. rugsėjo pirmomis dienomis. Vėliau čia buvo kalinami belgai, prancūzai, rusai, buvo net italų ir kitų tautybių žmonių. 1940–1941 m. šiame lageryje buvo kalinama per 100 000 belaisvių. 1940 m. pirmoje pusėje iš šio lagerio buvo paleisti į laisvę 178 Lietuvos gyventojai, kurie kaip Lenkijos kareiviai pateko į nelaisvę 1939 m.¹⁸ 1945 m. sausio 25 d. lageris buvo evakuotas, manoma, kad tuo metu jame buvo apie 50 tūkst. karo belaisvių.

Stalag I B Hohenstein (*Hohenšteinas, dab. Olštynekas, Lenkija*) – lageris, į kurį jau 1939 m. rugsėjo mėnesį buvo atgabenti pirmieji lenkų armijos karo belaisviai. Jie buvo įkalinti Hohenšteine veikusioje RAD stovykloje¹⁹. Lageryje buvo kalinami įvairių

18 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 78–79.

19 RAD stovyklos – Reicho darbo tarnybos stovyklos (*Reichsarbeitsdienst*), kurių kontingentą sudarė šaukiamoji amžiaus jaunuoliai ir merginos, dėl kurių nors pateisinamų priežasčių (pavyzdžiui, religinių nuostatų, įsitikinimų, invalidumo ar kt.) nepašaukti į karinę tarnybą. Jie dažniausiai atlikdavo statybos ir infrastruktūros įrengimo darbus, gyveno bendrabučiuose, laikėsi griežtos drausmės.

šalių ir tautybių piliečiai, tarp jų ir lietuviai. 1941 m. vasario pradžioje belaisvių skaičius išaugo iki 50 000 žmonių (46 tūkst. prancūzų, 4 tūkst. lenkų)²⁰.

Stalag I C Heydekrug (dab. Šilutė, Lietuva)²¹ – pats šiauriausias lageris Vokietijos imperijoje (apie jį smulkiai toliau).

Stalag I D Ebenrode (Stalupėnai, dab. Nesterovas, Rusija, Kaliningrado sritis). Lageris, apie kurį randame mažai žinių. Atrodo, kad buvo įrengtas, prasidėjus karui su SSRS. 1941 m. rugsėjo pabaigoje šiame lageryje buvo kalinama 4 990 sovietinių karo belaisvių, atvežtų iš Smolensko ir Viazmos apylinkių. Dėl masinių egzekucijų ir ligų belaisvių skaičius smarkiai sumažėjo ir iki 1942 m. birželio mėn. jų beliko 900. Iš viso šiame lageryje žuvo apie 5–7 tūkstančius sovietinių karo belaisvių. Lageris Stalupėnuose buvo likviduotas 1942 m. birželio pabaigoje²². Oficialių kapinių dabartiniame Nesterove nėra ir nežinoma. Manytina, kad laidoti karo belaisviai buvo vežami į Šilutę.

Stalag I E Prostken (dab. Prostkai, Lenkija) Punktas Vokietijos ir Rusijos pasienyje. Atidarytas 1941 m. gegužės mėn., uždarytas 1942 m. lapkričio mėn. Lageryje daugiausia buvo kalinami sovietiniai karo belaisviai. Dėl lageryje kilusios šiltinės epidemijos naciai nusprendė šią stovyklą likviduoti²³.

Stalag I F Sudauen (dab. Suvalkai, Lenkija). Šis lageris buvo įsteigtas 1941 m. kovo mėnesį ir iš pradžių vadinosi Oflag 53. 1942 m. jis buvo pervadintas į Stalag I F. Lageryje daugiausia buvo kalinami sovietiniai ir lenkų karo belaisviai. Šiame lageryje iš viso galėjo žūti iki 30 tūkstančių karo belaisvių. Stalag I F buvo likviduotas 1944 m. spalio 1 d.²⁴

1940 m. vasarą į Rytprūsius buvo atgabename vis daugiau Vakarų Europos karo belaisvių – prancūzų ir belgų. Karo belaisviai buvo naudojami žemės ūkio, melioracijos ir drenavimo darbams. Šiems darbams organizuoti ir kontroliuoti prireikė daugiau vokiečių specialistų. Kadangi daug vokiečių vyrų buvo pašaukta į kariuomenę, Rytų Prūsijos provincijos oberprezidentas 1940 m. liepos 20 d. rašte Rytprūsių apskričių viršininkams, miestų burmistrams nurodė, kad dalies minėtų specialistų laikinai nereikėtų šaukti į kariuomenę (t. y. *broniruoti*). Pirmiausia nuo karinės prievolės buvo numatyta atleisti 1900 m. ir anksčiau gimusieji vyrai²⁵.

20 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 90–92.

21 Pirmiausia vadinosi Stalag 331 Heydekrug (1941 08–12 mėn.).

22 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 116–117.

23 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 104–106.

24 Ibid., s. 102–104.

25 Rytų Prūsijos provincijos oberprezidento 1940 m. liepos 20 d. raštas, LCVA, f. 1577, ap. 7, b. 33, l. 4.

Stalag I C Heydekrug (Šilutė)

Apie šį lagerį reikėtų kalbėti pagal jo raidos etapus.

1939–1941 m. vasaros antra pusė

Šilutės lageris pradėtas kurti pora savaičių iki karo su Lenkija pradžios. Numatyta vieta, įvertinta infrastruktūra. Panašiai buvo elgiamasi Stablaukiuose ir Suvalkuose. Pirmasis karo belaisvių kontingentas buvo lenkai, vėliau prancūzai ir belgai.

Lenkų karo belaisviai. Vokietijai 1939 m. rugsėjo mėnesį nukariavus Lenkiją, į vokiečių nelaisvę pateko apie 420 000 lenkų karių. Dalis jų greitai buvo paleisti į laisvę, kiti išsiųsti kalėti į karo belaisvių stovyklas. Remiantis 1940 m. gegužės 22 d. Hitlerio sprendimu daug lenkų karo belaisvių buvo paleisti iš lagerių, tačiau iš karto buvo priversti dirbti priverčiamuosius darbus. Šis Hitlerio sprendimas prieštaravo Ženevos konvencijai ir kitiems tarptautinės teisės aktams ir dar pasunkino buvusių karo belaisvių dalią. Lenkų belaisviai buvo paversti civiliais darbininkais ir perduoti vokiečių civilinės valdžios, policijos, įmonių ir ūkių savininkų kontrolei²⁶.

Pirmosios žinios apie lenkų karo belaisvius Šilutės apylinkėse datuojamos 1939 m. lapkričio 15 d. Pagal tos pačios dienos pinigų pervedimo (*Ausgabenweisung*) čekį, Šilutės apskrities statybos valdybai už lenkų karo belaisvių 1939 m. spalio 9–31 d. atliktus darbus (lenkų belaisvių algoms) buvo pervesta 236 reichsmarkių (RM) ir 90 pfenigų. Pagal šį dokumentą, lenkų karo belaisviai atliko kelio tvarkymo darbus ruože Šilutė (Heydekrug)–Užliekniai (Uzslöknen)–Urbiškiai (dab. Armalėnai?) (Bögschen). Pridėjame belaisvių sąrašė yra įrašytos 40 lenkų karo belaisvių pavardės²⁷. 1939 m. gruodžio 2 d. buvo atliktas antras pinigų pervedimas. Ūkininkui Augustui Kauschui iš Pagrynių kaimo buvo pervesta 46 RM už kavos tiekimą prie kelio darbų dirbantiems lenkų karo belaisviams (už laikotarpį nuo 1939 m. spalio 17 d. iki 1939 m. lapkričio 30 d.). Pridėjame belaisvių sąrašė matome 33 asmenų pavardes²⁸. Pagal lenkų belaisvių algalapius sužinome, kad 1940 m. sausio mėn. pirmąją pusę (1–15 d.) lenkai iš viso dirbo 88 valandas. Jiems buvo mokama po 0,33 RM už valandą, tačiau iš atlyginimo buvo išskaičiuojami įvairūs mokesčiai, todėl už dvi darbo savaites kiekvienam be-

26 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 23.

27 1939 m. lapkričio 15 d. pinigų pervedimo čekis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 23; 1939 m. lapkričio 1 d. Lenkų karo belaisvių algų sąrašas, *ibid.*, l. 24–25.

28 1939 m. gruodžio 2 d. pinigų pervedimo čekis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 35; *ibid.*, l. 37–38.

laisviui buvo išmokėta tik 4,54 RM²⁹. Algos už antrą 1940 m. sausio mėn. pusę lenkų belaisviams buvo padidintos – jiems buvo išmokėta po 11,36 RM³⁰. Išlikę dokumentai leidžia daryti išvadą, kad kelio darbus dirbančius lenkų karo belaisvius lapkričio mėnesį saugojo 5 vokiečių kareiviai iš Stablaukių karo belaisvių pagrindinės stovyklos (*Kriegsgefangenenstammlager Stablack*)³¹. Labai tikėtina, kad pirmieji karo belaisviai į Šilutės apskritį buvo atsiųsti būtent iš Stablaukių karo belaisvių stovyklos. 1939 m. lapkričio 11 d. Šilutės apskrities viršininkas parašė raštą Stablaukių karo belaisvių stovyklai dėl belaisvių medicininės priežiūros. Jame rašoma, kad Šilutės apskrityje dirbantys lenkų karo belaisviai ligos atveju buvo siunčiami į Šilutės apskrities ligoninę. Rašte klausiama dėl karo belaisvių aprūpinimo normų. Pagal anksčiau buvusią tvarką Šilutės ligoninėje sergančiam maitinti per parą buvo skiriama 4 RM. Apskrities valdžia klausė lagerio vadovybės, ar ji sutinkanti su nustatytais ligonių aprūpinimo normomis. Sąskaitos už karo belaisvių maitinimą turėjo būti siunčiamos tiesiogiai Stablaukių lageriui³². Iš Stablaukių karo belaisvių stovyklos 1939 m. lapkričio 17 d. buvo atsiųstas atsakymas Šilutės apskrities viršininkui, kad stovyklos vadovybė sutinkanti su nustatytais belaisvių maitinimo ir ligonių aprūpinimo normomis³³.

1939 m. gruodžio mėn. karo belaisvius saugojo jau 25 vokiečių kareiviai³⁴. 1940 m. balandžio mėn. archyvuose dokumentuose atsiranda informacija apie Kalveliškių (*Kallwelischken*) belaisvių stovyklą Šilutės apskrityje. Šilutės mėsininkui Heinzui Rogallui (Heinz Rogall) už bulvių tiekimą belaisvių stovyklai Kalveliškiuose 1940 m. balandžio 8 d. buvo sumokėta 156,75 RM. Šis mėsininkas 1940 m. kovo 28 d. Kalveliškių stovyklai pristatė 10 centnerių bulvių, balandžio 2 d. – 15 centnerių bulvių ir t. t. (iš viso per keturis kartus atgabeno 55 centnerius bulvių už 156,75 RM sumą)³⁵. Iš kitų dokumentų sužinome, kad pinigai buvo ir toliau mokami už Šilutės–Urbiškių kelio tvarkymo darbus. Dėl to galima daryti išvadą, kad Kalveliškių stovykloje

29 Lenkų karo belaisvių 1940 m. sausio 1–15 d. algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 60.

30 Lenkų karo belaisvių 1940 m. sausio 16–31 d. algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 68.

31 Lt. Gatzke's 1939 m. gruodžio 2 d. pervestų pinigų čekis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 39.

32 Šilutės apskrities viršininko 1939 m. lapkričio 11 d. raštas Stablaukių karo belaisvių stovyklai, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 196, l. 3–3 a. p.

33 1939 m. lapkričio 17 d. Stablaukių karo belaisvių stovyklos raštas Šilutės apskrities viršininkui, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 196, l. 4.

34 Lt. Gatzke's 1939 m. gruodžio 16 d. pervestų pinigų čekis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 48.

35 Mėsininkui H. Rogallui 1940 m. balandžio 8 d. pervestų pinigų čekis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 81, 82.

buvo laikomi tie patys kelio darbus dirbantys lenkų karo belaisviai³⁶. 1940 m. birželio mėn. kelio darbus dirbo 52 lenkų karo belaisviai³⁷. 1940 m. birželio 6 d. už Kalveliškių stovyklos belaisvių saugojusių devynių 216-ojo krašto apsaugos bataliono (Landes-Schützen-Batl. 216) 5-osios kuopos kareivių aprūpinimą maistu buvo pervesta 214,65 RM suma³⁸. Įdomi yra 67 metų lietuvių kilmės ūkininko iš Gaidelių kaimo Michelio Schermoko (Michel Schermoks) istorija. Nors jis visai įrodinėjo savo lojalumą Vokietijos valstybei, vokiečių pareigūnai vis stengėsi Schermokui pakenkti, atimti iš jo ūkį, o patį priversti išsikelti iš Vokietijos aneksuoto Klaipėdos krašto į Lietuvą. 1941 m. liepos 17 d. M. Schermokas parašė laišką NSDAP Šilutės apskrities vadovybei, kuriame išvardijo jam daromas vietos valdžios skriaudas. Savo laiške jis, be kita ko, skundėsi, kad 1939 m. rudenį jis savo lėšomis įrengė nedidelę stovyklą lenkų karo belaisviams (10 žmonių), bet už jo įdėtas lėšas valdžia iki šiol jam nesumokėjo jokios kompensacijos, nors jis to ne kartą reikalavo iš vietos valdžios³⁹. Šilutės apskrities Barzdūnų kaime gyveno ūkininkas Gustavas Friedericis (Gustav Friederici), kuris savo 40 ha ūkyje



Ūkininkas Gustavas Friedericis
(Gustav Friederici)

- 36 Prekybininkui F. Ulrichui 1940 m. balandžio 10 d. pervestų pinigų už Kalveliškių lagerio aprūpinimą anglimis ir briketais čekis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 83.
- 37 Lenkų karo belaisvių 1940 m. birželio mėn. algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 172–173.
- 38 1940 m. birželio 4 d. sąskaita 216-ojo bataliono 5-osios kuopos kareiviams, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 152.
- 39 M. Schermoko 1941 m. liepos 6 d. laiškas NSDAP Šilutės apskrities vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 355, l. 21–21 a. p.

laikė du lenkų karo belaisvius. Belaisvius jis gavo iš Šilutės darbo biržos. Už darbą belaisviams jis mokėdavęs po 25 RM per mėnesį ir juos maitindavęs. 1942 m. Šilutės darbo birža belaisvius iš G. Friedericio paėmė ir jų vieton atsiuntė civilius lenkų darbininkus. Be to, 1941 ir 1942 m. derliaus nuėmimo darbus Friedericio ūkyje porą savaitių dirbo rusų karo belaisviai iš Macikų lagerio. Belaisvius kiekvieną rytą atvesdavo vokiečių sargybiniai, o vakare gražindavo atgal į lagerį. Rusų belaisviams atlyginimai buvo mokami specialiais kuponais⁴⁰.

Nuo 1940 m. vasaros vidurio beveik jokios informacijos apie Šilutės apskrityje buvusius lenkų karo belaisvius nėra. 1940 m. balandžio 11 d. Rusnės nacionalsocialistų partijos (NSDAP) grupės vadovas parašė raštą Šilutės apskrities NSDAP skyriaus vadovybei dėl Rusnės gyventojų kalvio Uckermarcko (Uckermarck) netinkamo elgesio su lenkų karo belaisviu. Pasipiktinęs nacių pareigūnas skundė Uckermarcką dėl to, kad šis leidžia lenkui laisvai vaikščioti gatvėmis ir nekreipia dėmesio į jam dėl to reiškiamus priekaištus. Jis valgo su belaisviu prie to paties stalo, nakčiai neužrakina durų, be to, yra įtarimų, kad Uckermarckas persiunčia lenko laiškus. Esą šeimininkas yra girtuoklis, tingi dirbti ir dėl to laiko lenkų belaisvį. Pasipiktinęs partijos pareigūnas prašė savo viršininkų iš Uckermarcko atimti lenkų belaisvį ir priversti jį klausyti partiečio nurodymų⁴¹. Šilutės nacistų partijos skyriaus vadovybė ėmėsi iniciatyvos sudrausminti nepaklusnų Rusnės gyventoją Uckermarcką. Ji parašė raštą Šilutės apskrities žandarmerijos vadui dėl Uckermarcko nubaudimo, tačiau kaip toliau klostėsi šis reikalas, nėra žinoma⁴². Išliko nedaug žinių apie konkrečius Šilutės apskrityje dirbusius lenkų karo belaisvius ir jų gyvenimo epizodus.

Lenkų kareivis Josephas Kilichowski (Joseph Kilichowski), g. 1915 m. rugpjūčio 3 d. Gdanske (Danzig), į vokiečių nelaisvę pateko 1939 m. rugsėjo 29 d. (bel. Nr. 27445). Jis buvo perduotas dirbti Žemaitkiemio kaimo (Šilutės apskritis) ūkininkui Barščiu (Barsties). J. Kilichowski buvo apkaltintas 1942 m. turėjęs lytinių santykių su tame pačiame ūkyje pagalbine darbininke dirbusia vokiečių mergina Gertrud Luise Stöllger (g. 1926 m. balandžio 12 d.). Tardymo metu lenkų belaisvis neigė turėjęs

40 G. Friedericio 1945 m. vasario 10 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-13417, l. 19–21.

41 SDAP Rusnės grupės vadovo 1940 m. balandžio 11 d. raštas NSDAP Šilutės apskrities vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 357, l. 1–1 a. p.

42 SDAP Šilutės apskrities skyriaus 1940 m. birželio 24 d. raštas Šilutės apskrities žandarmerijos vadui, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 357, l. 10.

lytinių santykių su G. Stöllger, nors ši tai ir pripažino⁴³. Dėl neišlikusių dokumentų nežinome, kokios bausmės už minėtą „nusikaltimą“ sulaukė G. Stöllger ir J. Kili-chowskis. Remiantis OKW 1940 m. sausio 10 d. įsakymu, karo belaisviams (iš pradžių lenkams, vėliau jugoslavams ir rusams) buvo draudžiama turėti intymių santykių su vokiečių moterimis ir merginomis. Už šio įsakymo sulaužymą karo belaisviai galėjo būti baudžiami net mirties bausme. Vokiečių saugumo policijos ir SD vado 1940 m. rugpjūčio 5 d. nurodymu, draudimas turėti intymių santykių su vokiečių moterimis ir merginomis buvo išplėstas ir prancūzų bei belgų karo belaisviams. Tačiau ir šiuo atveju naciai skirtingai traktavo karo belaisvius. Slavų kilmės belaisviai už šiuos pažeidimus dažniausiai buvo baudžiami mirties bausme, o prancūzai ir belgai – 2–3 metais kalėjimo⁴⁴.

1942 m. kovo 3 d. NSDAP Vyžių (*Wiesenheide*) grupės vadovo pranešime rašoma, kad 1942 m. vasario mėn. policija išvaikė slaptą 8 lenkų susirinkimą. Vienas civilis lenkų darbininkas, kuris dirbo pas ūkininką Erdmanną Junkerį (Erdmann Jun-ker), pabėgo⁴⁵. Paskutinę užuominą apie lenkų karo belaisvius randame lenkų po-grindžio dokumentuose. 1944 m. gegužės 19 d. Lenkijos vyriausybės įgaliotinio kraš-tui pranešime rašoma, kad Rytrprūsioose Šilutėje (*Heydekrug*) veikia karo belaisvių stovykla, kurioje yra 300 lenkų⁴⁶.

Belgų karo belaisviai. 1940 m. Vokietijai okupavus Belgiją, į vokiečių ne-laisvę pateko 150 000 flamandų kilmės ir 75 000 valonų (kalbančių prancūziškai) Bel-gijos karių. Iki 1941 m. kovo mėn. visi flamandų kilmės kariai buvo paleisti į laisvę, valonai buvo išsiųsti į karo belaisvių stovyklas⁴⁷.

1940 m. liepos mėn. Šilutės apskrities finansiniuose dokumentuose atsiranda informacijos apie belgų karo belaisvius. Jie čia, greičiausiai, buvo atvežti iš Stalag I A (Stablaukių) lagerio. Belgai taip pat dirbo kelio tiesimo darbus Šilutės apskrityje, Pagrynių kaime, nuo 1940 m. liepos 6 dienos. Išlikusiame 1940 m. liepos 6–23 d. laiko-tarpio algalapyje išvardinta 50 belgų karo belaisvių⁴⁸. Turbūt belgų belaisviai pakeitė

43 J. Kilichowskio apklausos protokolas (data nenurodyta, pagal bylos eigą turėjo būti 1943 m. vasario mėn.), LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 916 a, l. 6.

44 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 47.

45 NSDAP Vyžių grupės vadovo 1942 m. kovo 2 d. raštas NSDAP Šilutės apskrities vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 517, l. 2.

46 Lenkijos vyriausybės įgaliotinio kraštui 1944 m. gegužės 19 d. pranešimas, Archiwum Akt Nowych (AAN) Varšuvoje, Sygn. 202/III, t. 144, k. 34.

47 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 27.

48 Belgų karo belaisvių 1940 m. liepos mėn. algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 195–197.

lenkų karo belaisvius, nes pastarieji finansiniuose apskrities dokumentuose toliau nėra minimi. Belgų karo belaisviai (iš viso 68 žmonės) Pagryniuose dirbo ir 1940 m. rugpjūčio mėnesį⁴⁹. 1941 m. lapkričio 11 d. duomenimis, dirbantys belgai buvo maitinami trijose vietovėse: Kalveliškiuose, Piktaičiuose (*Piktaten*) ir Šilviuose (*Schillwen*). Belaisviai toliau dirbo statybos ir remonto darbus Šilutės–Urbiškių (*Heydekrug–Bögschen*), Verdainės–Pašyšių (*Werden–Paszieszen*) ir Meišlaukių (*Meischlauken*) vietovėse⁵⁰. 1940 m. lapkričio mėn. Šilutės–Urbiškių kelio darbus dirbo 70 belgų belaisvių. Už darbą jiems buvo užmokėta (be atskaitymų) 829,63 RM⁵¹. Pagal išlikusius Šilutės apskrities statybos valdybos dokumentus Kalveliškių karo belaisvių stovyklai išlaikyti nuo 1939 m. spalio 10 d. iki 1940 m. kovo 31 d. buvo išleista 7002,31 RM. Šie pinigai buvo išleisti stovyklai įrengti, karo belaisviams aprūpinti ir atlyginimams už darbą. Tuo laikotarpiu karo belaisviai dirbo kelio tiesimo ir remonto darbus minėtuose kelio ruožuose⁵². Vėlesniais metais dalis belgų karo belaisvių buvo išdalinti ūkininkams ir pas juos dirbo įvairius darbus. Yra žinoma, kad Traksėdžių (?) (*Neusassen*) kaime pas ūkininkus dirbo 5 ar 6 belgų karo belaisviai⁵³. Pas ūkininkę Metą Herzam iš Skirvytės (*Skirwieth*, dab. Borovojė, Kaliningrado sritis) kaimo nuo 1942 m. rugsėjo mėn. iki 1943 m. sausio 15 d. dirbo belgų karo belaisvis Robert'as Seine (Robert Seine, bel. Nr. 2125), vėliau jis buvo perkeltas dirbti pas ūkininką Krassat į Užlieknių (*Usslöcknen*) kaimą. R. Seine ir M. Herzam buvo apkaltinti turėję intymių santykių, dėl kurių M. Herzam pastojusi. Tardymo metu abu kaltinamieji paneigė turėję lytinių santykių⁵⁴. Vis dėlto Šilutės apylinkės teismas 1943 m. lapkričio 18 d. Metai Herzam priteisė 120 RM baudą ir apmokėti teismo išlaidas⁵⁵.

49 Belgų karo belaisvių 1940 m. rugpjūčio mėn. algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 255–256.

50 1940 m. lapkričio 11 d. informacija apie karo belaisvių maitinimą, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 308.

51 Belgų karo belaisvių 1940 m. lapkričio mėn. algalapis, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 337–337 a. p.

52 1941 m. vasario 28 d. užrašai dėl Kalveliškių karo belaisvių stovyklavos išlaidų, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 79, l. 399.

53 W. Klimaszewskio 1943 m. kovo 8 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 908, l. 4.

54 M. Herzam 1943 m. vasario 18 d. apklausos protokolas, R. Seine 1943 m. vasario 23 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 910, l. 12–13, 21.

55 Šilutės valsčiaus teismo 1943 m. lapkričio 18 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 910, l. 37.



Elzės Grigas (Else Griga) šeima su belgų karo belaisviais Traksėdžių kaime (Neussassen) su belgų karo belaisviais. 1942-05-26

Pas Elbę Grigą, turėjusią 64 margų ūkį Traksėdžių kaime, 1941–1943 m. dirbo belgų karo belaisvis Marselis Benoit (Marsel Benoit). Jis susidraugavo su Grigos šeimos nariais ir kelis kartus kartu nusifotografavo. Dėl to E. Griga ir jos dukra Anna Griga buvo įskųstos policijai ir tardomos⁵⁶. Šilutės apylinkės teismas 1943 m. liepos 8 d. dėl draudžiamo elgesio su karo belaisviais E. Grigą nuteisė 200 RM bauda, o jos dukrą A. Grigą – 100 RM bauda. Jos taip pat privalėjo apmokėti teismo išlaidas⁵⁷.

Kad Šilutės apskrityje buvo belgų karo belaisvių, patvirtina ir karo metų suširašinėjimas dėl kapų tvarkymo. Šilutės apskrities valdybos 1942 m. rugsėjo 16 d. rašte minimi belgų Gerard'o Deckers'o (Gerard Deckers) ir Maurvy kapai Šilutės katalikų kapinėse ir Van der Heydeno (Van der Heyden) kapas Rusnės kapinėse⁵⁸. Pagal išlikusius liudijimus, mirę prancūzų ir belgų karo belaisviai (jų galėjo būti apie 50) buvo palaidoti dviem eilėmis Šilutės katalikų kapinių gale. Buvo pastatyti paminklai su įrašais prancūzų kalba arba kapavietė buvo paženklinta kryželiu su prie jo pritvirtintu

56 A. Grigos 1943 m. gegužės 3 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 908, l. 9–10.

57 Šilutės valsčiaus teismo 1943 m. liepos 8 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 908, l. 32.

58 Šilutės apskrities valdybos 1942 m. rugsėjo 16 d. raštas dėl kapinių tvarkymo, LCVA, f. 1577, ap. 4, b. 231, l. 98.

numeriu. Sovietmečiu neprižiūrimi belaisvių kapai sunyko, ant jų buvo laidojami kiti mirusieji. 1991 m. Šilutę ir Macikus aplankiusi Belgijos karo belaisvių organizacijos delegacija nurodė, kad Šilutės katalikų kapinėse yra palaidoti keturi, o Rusnės saloje – vienas belgų karo belaisvis⁵⁹.

Lenkijos istorikas Zygmuntas Lietzas (Zygmunt Lietz) rašo, kad Šilutės apskrityje įvairius darbus dirbo 450 belgų karo belaisvių⁶⁰. Už įmonėse arba ūkiuose dirbančius karo belaisvius jų savininkai privalėjo mokėti karo belaisvių stovyklų administracijai po 10 pfenigų už darbo dieną, arba po 3 RM per mėnesį⁶¹.

Prancūzų karo belaisviai. Vokietijai 1940 m. vasarą nugalėjus ir okupavus Prancūziją, į vokiečių nelaisvę pateko apie 1,5 milijono prancūzų karių. Prancūzijai pasirašius kapituliacijos aktą, netrukus į laisvę buvo paleista apie 500 000 sužeistų, sergančių ir negalinčių dirbti karo belaisvių. Dešimtys tūkstančių prancūzų belaisvių buvo išsiųsti į Vokietijos karo belaisvių stovyklas arba įdarbinti Vokietijos pramonėje ir žemės ūkyje⁶². Apie prancūzų karo belaisvių atsiradimą Šilutės apskrityje galime spręsti iš Šilutės laikraštyje „Amtliches Nachrichtenblatt“ („Tarnybinis laikraštis“) 1941 m. liepos 4 d. numeryje paskelbtos žinutės. Tame numeryje buvo įdėtas skelbimas dėl vertėjų iš prancūzų kalbos. Skelbime rašoma, kad yra reikalingi mokantys prancūzų kalbą asmenys, kurie padės bendrauti su prancūzų ir belgų karo belaisviais. Mokantys prancūzų kalbą asmenys turėjo kreiptis į Šilutės apskrities valdybą, ūkininkų skyrių (8-ą kabinetą)⁶³. Pas ūkininkę Anną Marią Waitschies (g. 1910 m.), Virkytų (*Wirkieten*) kaime turėjusią 39 margų ūkį, nuo 1942 m. spalio 10 d. dirbo prancūzų karo belaisvis Morrisas Deferas (Morris Defer). A. M. Waitschies buvo apkaltinta palaikanti draudžiamus santykius su pas ją dirbančiu belaisviu (valgė prie vieno stalo ir pan.). A. M. Waitschies bylą 1943 m. gegužės 20 d. nagrinėjo Šilutės valsčiaus (*Amtsgericht*) teismas. A. M. Waitschies buvo priteista 4 mėnesius kalėti kalėjime ir apmokėti teismo išlaidas⁶⁴. Nuteistoji apskundė Šilutės teismo nuosprendį

59 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, Šilutė, 2014, p. 13, 14.

60 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 179.

61 Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, t. 2, p. 36.

62 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 26.

63 1941 m. liepos 2 d. skelbimas, *Amtliches Nachrichtenblatt*, 1941-07-04, Nr. 24, LCVA, f. 1577, ap. 6, b. 5, l. 201 a. p.

64 Šilutės valsčiaus teismo (*Amstgericht*) 1943 m. gegužės 20 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 918, l. 26–28 a. p.



Prancūzų karo belaisvis
Yvon Andre

Klaipėdos žemės teismui (*Landgericht in Memel*), kuris 1943 m. birželio 23 d. posėdyje A. M. Waitschies išteisino ir jai skirtą bausmę panaikino⁶⁵.

Yra žinių, kad prancūzų karo belaisviai 1943 m. elektrifikavo tais pačiais metais pastatytą Šilutės pieninę, jie taip pat dirbo įvairiose dirbtuvėse ir Šilutės lentpjūvėje. Dalis iš kitų lagerių atgabentų prancūzų karo belaisvių buvo išdalinti Šilutės apskrities ūkininkams dirbti žemės ūkio darbus. Pas Kintų ūkininką Dovą Cyrulį taip pat dirbo prancūzų belaisviai. Paties D. Cyrulio sūnus buvo išsiųstas į Vakarų frontą ir karo pabaigoje pateko į prancūzų nelaisvę. Belaisviams buvo nustatytos darbo valandos, juos ūkininkai maitindavo, tačiau naciai draudė ūkininkams kartu su karo belaisviais valgyti prie vieno stalo⁶⁶.

1942 m. balandžio 1 d. žiniomis, Stalag I C lageryje Šilutėje buvo kalinami 1 508 karo belaisviai, iš jų 405 turėjo dirbti įvairius darbus⁶⁷. Artėjant Rytų frontui vokiečiai surinko pas ūkininkus dirbančius prancūzų ir belgų karo belaisvius ir išvežė, tikriausiai į Rytų Prūsijoje esančias belaisvių stovyklas.

65 Klaipėdos žemės teismo 1943 m. birželio 23 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 918, l. 57–59.

66 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, Šilutė, 2014, p. 10, 11.

67 Karo belaisvių skaičius reicho karo belaisvių stovyklose 1942 m. balandžio 1 d. duomenimis, Copie of Doc. No. 82362636 in conformity with the ITS Archives.

Užsitęsęs karui ir masiškai mobilizavus vokiečių vyrus į kariuomenę, vis labiau buvo juntamas darbo jėgos trūkumas įvairiose Vokietijos pramonės šakose ir žemės ūkyje. Dėl to nacių valdžia intensyviai ėmė gabenti darbininkus iš okupuotų Europos šalių ir naudoti karo belaisvius įvairiems darbams.

1942 m. rugpjūčio 5 d. buvo paskelbtas specialus Šilutės apskrities viršininko skelbimas „Dėl elgesio su karo belaisviais“ („Verhalten gegenüber Kriegsgefangene“). Šiame skelbime rašoma, jog su karo belaisviais turi būti elgiamasi taip, kad juos būtų galima kuo efektyviau panaudoti pramonėje ir žemės ūkyje. Pirmiausia, jie turi būti pakankamai aprūpinami maisto produktais. Su belaisviais turi būti elgiamasi griežtai, bet korektiškai. Belaisviai, nenorintys dirbti, turi būti baudžiami atsakingų vermachto įstaigų. Kita vertus, skelbime buvo pabrėžta, kad karo belaisviai negali būti laikomi nei šeimos nariais, nei nuolatiniais ūkio darbuotojais. Jie yra su Vokietija kariavusios valstybės kareiviai ir su jais negali būti elgiamasi geriau nei su vokiečių darbininkais. Kas elgsis priešingai, bus laikomi vokiečių tautos išdavikais. Su karo belaisviais lytinius santykius palaikančios vokiečių moterys pačios save išbraukia iš vokiečių tautinės bendruomenės ir už tai bus nubaustos. Karo belaisviams buvo draudžiama dalyvauti vokiečių šventėse ir bažnytinėse apeigose kartu su vokiečiais, lankytis restoranuose ir baruose. Itin gerai dirbantiems karo belaisviams buvo leidžiama su stovyklos pažymėjimais laisvai judėti be sargybinių. Darbo įrankiais ir maistu karo belaisvius turėjo aprūpinti vokiečių įstaigos. Atlyginimai belaisviams už darbą iš esmės neturėjo būti mokami. Šios taisyklės turėjo būti taikomos ir prancūzų bei belgų karo belaisviams su tam tikromis lengvatomis. Taisyklės buvo suderintos su Vokietijos centrinės valdžios nurodymais karo belaisvių klausimu⁶⁸.

Kai kurių vietos ūkininkų santykiai su jų ūkiuose dirbančiais karo belaisviais komplikavosi dėl šeiminių arba belaisvių kaltės. Else Pieck valdė 100 margų ūkį Gaidelių (*Gaidellen*) kaime. Jai vis neįtikdavo ūkyje dirbantys karo belaisviai, ir ji skųsdavo juos valdžiai. Įvairiu laiku pas ją dirbo net septynių tautybių belaisviai. Pirmasis buvo lenkų karo belaisvis, kuris E. Pieck ūkyje išdirbo 8 mėnesius. Jį pakeitė du belgų karo belaisviai. Vienas jų (flamandas) jau po keturių savaičių sugrįžo į gimtinę, kitas buvo iškeltas į kitą vietą. Belgus pakeitė du prancūzų karo belaisviai. Vienas jų pagal profesiją buvo banko darbuotojas, kitas amatininkas. Pirmasis nemokėjo žemės ūkio darbų, kitas irgi buvo išsiųstas namo. Paskui buvo atsiųstas dar vienas

68 Šilutės apskrities viršininko 1942 m. rugpjūčio 5 d. skelbimas „Dėl elgesio su karo belaisviais“, *Amtliches Nachrichtenblatt des Kreises Heydekrug*, 1942-08-11, LCVA, f. 1577, ap. 6, b. 5, l. 364–364 a. p.

prancūzų karo belaisvis, tačiau šis irgi neįtiko poniai E. Pieck ir buvo išsiųstas į kitą darbo vietą. Vėliau E. Pieck ūkyje buvo įdarbintas vienas civilis lenkų darbininkas ir 5 rusai⁶⁹.

Šilutės–Macikų karo belaisvių stovyklos steigimas ir pirmieji veiklos metai

Šilutės apskrityje gimusio ir Tilžėje gyvenusio mašinisto Maxo Baumgardto (Max Baumgardt) teigimu, Tilžės statybinė Steino firma 1941 m. rugpjūčio 25 d. nusiuntė dirbti į Macikų karo belaisvių stovyklą nemaža savo darbuotojų. Jie buvo apgyvendinti vermachto kariškiams priklausančiuose barakuose ir dirbo įvairius darbus⁷⁰. Vienas pirmųjų Macikų karo belaisvių lagerio paminėjimų Lietuvos archyvų dokumentuose yra 1942 m. sausio 29 d. Gumbinės žemėtvarkos skyriaus raštas Šilutės apskrities viršininkui. Jame rašoma, kad neprieštaraujama tiesti 15 vatų elektros liniją į Macikų (*Matzicken*) karo belaisvių stovyklą⁷¹. Bene pirmas Šilutės (*Heydekrug*) lagerio paminėjimas vokieškuose dokumentuose yra vokiečių saugumo policijos ir SD vado 1941 m. liepos 17 d. įsakymo Nr. 8 3 priedas. Priede išvardintos karo belaisvių stovyklos, kurios buvo įsteigtos I karo apygardoje. Tarp kitų stovyklų čia paminėta ir Šilutės stovykla⁷². OKW 1941 m. rugpjūčio 14 d. organizaciniame įsakyme Nr. 40 minima Šilutės karo belaisvių stovykla Stammlager 331 (I C)⁷³. Šie dokumentai iš esmės patvirtina vėlesnius vokiečių kareivių ir pareigūnų, tarnavusių Šilutėje (Macikuose), parodymus, duotus VFR prokurorams 7-ajame dešimtmetyje. Kai kurių autorių teigimu, Šilutės Macikų lageris iš pradžių vadinosi Stalag 331, o 1941 m. gruodžio 12 d. buvo pervadintas į Stalag I C. Kitais duomenimis, Stalag 331 buvo įsteigtas 1941 m. balandžio 9 d., pervadintas į Stalag I C 1941 m. spalio 10 d.⁷⁴

69 NSDAP Vyžių grupės vadovo 1942 m. balandžio 2 d. raštas NSDAP Šilutės apskrities vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 517, l. 6.

70 M. Baumgardto 1942 m. birželio 27 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 917, l. 4.

71 Gumbinės žemėtvarkos skyriaus 1942 m. sausio 29 d. raštas Šilutės apskrities viršininkui, LCVA, f. 1577, ap. 10, b. 30, l. 1.

72 A. Шнеер, *Плен*, т. 1, Иерусалим, 2003, с. 167.

73 Dortmundundo prokuratūros 1974 m. kovo 27 d. raštas Federalinių žemių justicijos administracijos centro valdybai Liudvigsburge nacių nusikaltimams tirti (*Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung von NS-Gewaltverbrechen in Ludwigsburg*, toliau ZStL), BA in Ludwigsburg (toliau BAL), B162/6573, l. 1234.

74 G. Mattiello, W. Vogt, *Deutsche Kriegsgefangenen-und Internierteneinrichtungen 1939–1945. Band 1: Stammlager (Stalag)*, Koblenz–Milano, 1986, S. 9, 42, 43; Dortmundundo prokuratūros 1974 m. balandžio 1 d. raštas ZStL, BAL, B162/6573, l. 1235.

Pagal buvusio lagerio darbuotojo Paulio Demuth'o (Paul Demuth, g. 1895 m. vasario 16 d.) parodymus, Vokietijos–SSRS karo pradžioje jis su keliais vokiečių kareiviais atvyko į Šilutę ir čia kartu su maždaug 300 prancūzų ir nedideliu skaičiumi rusų karo belaisvių dirbo įrengiant tikrą karo belaisvių stovyklą. Šilutės ir Pagėgių karo belaisvių stovykloms vadovavo majoras Curtas Pettersas (Curt Petters, g. 1883 m. birželio 30 d., m. 1958 m. gruodžio 13 d.), jo adjutantas buvo kpt. Oskaras Güntheris (Oskar Günther, g. 1881 m. balandžio 3 d.), I C skyriaus karininku tarnavo kpt. Döringas (Döring), lagerio gydytoju dirbo dr. Smendas (Smend). Lagerio administracijoje taip pat dirbo kpt. Lorenzas (Lorenz). Pagal Döringo parodymus, Šilutės karo belaisvių stovykloje savarankiška komendantūra buvo įsteigta tik 1941 m. vasaros pabaigoje ar rudens pradžioje⁷⁵. Pagal buvusio vermachto kariškio Peterio Ruth'o (Peter Ruth, g. 1909 m. kovo 25 d.) parodymus, grupė kariškių (apie 30 žmonių) iš Hohenšteino karo belaisvių stovyklos 1941 m. liepos mėn. buvo išsiųsta į Šilutės karo belaisvių stovyklą Stalag 331 (vėliau Stalag I C). Čia lagerio administracija išaugo iki maždaug 100 darbuotojų. Lagerio komendantas tuomet buvo majoras Brinkordas (Brinkord), vėliau – majoras Engelis (Engel). Lageris buvo Macikuose, lagerio komendantūra buvo apie 500 m nuo stovyklos name, kuriame gimė rašytojas Hermannas Sudermannas (Hermann Sudermann, g. 1857 m. rugsėjo 30 d.). Dalis komendantūros karininkų gyveno privačiuose butuose Šilutėje. Šalia komendantūros stovėjo keli barakai, kuriuose buvo laikomi belaisvių drabužiai. Čia taip pat buvo barakai, kuriuose dirbo dalis lagerio personalo ir sargybinių. 1941 m. liepos mėn. Macikų lageryje kalėjo apie 2–3 tūkst. sovietinių karo belaisvių, vėliau jų skaičius augo ir esą pasiekė 15 tūkstančių. Dalis belaisvių buvo perkelti į kitus lagerius. Pačiame lageryje nuolatos dirbo apie 40 administracijos darbuotojų, jiems vadovavo vyr. viršila Engbarth'as (Engbarth). 1942 m. pavasarį P. Ruth'as buvo perkeltas tarnauti į Stablaukių karo belaisvių stovyklą⁷⁶.

Bruno Wendikas (Bruno Wendik, g. 1896 m. sausio 28 d.) į Šilutės Macikų lagerį buvo atkeltas tarnauti 1941 m. liepos mėnesį. Jis tarnavo lagerio komendantūroje I B karininku ir tvarkė karo belaisvių kartoteką. Jo atvykimo metu lageryje buvo įkalinta apie 4 tūkst. karo belaisvių, vėliau jų skaičius dar padidėjo. B. Wendiko teigimu, 1942 m. lageryje belaisviai buvo verbuojami į gen. Andrejaus Vlasovo armiją. Belaisviai stojo savo noru, tačiau juos atrinkdavo speciali komisija. 1942 m. liepos mėn. B. Wendikas buvo perkeltas tarnauti į Stablaukių lagerį⁷⁷.

75 P. Demuth'o 1966 m. lapkričio 11 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6571, l. 395.

76 P. Ruth'o 1975 m. kovo 19 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6574, l. 1361–1363.

77 B. Wendiko 1975 m. kovo 20 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6574, l. 1367–1369.

Pagal buvusio vokiečių kariškio Johanneso Schleyerio (Johannes Schleyer, g. 1902 m. balandžio 24 d.) parodymus, maždaug nuo 1941 m. birželio vidurio iki 1941 m. rugsėjo vidurio jis tarnavo Šilutės (Macikų) karo belaisvių stovykloje. Lageriui vadovavo majoras C. Pettersas, abvero karininkas buvo dr. Engelke. J. Schleyeris tarnavo telefono ryšių mazge, kuris, kaip ir komendantūra, buvo už lagerio ribų – Šilutėje. Kai J. Schleyeris atvyko į Šilutę, lagerio čia dar nebuvo. Buvo tik spygliuota vieta aptverta pieva. Pirmomis karo su SSRS dienomis į lagerį buvo uždaryta apie 300 belaisvių. Iki 1941 m. rugsėjo vidurio belaisvių skaičius išaugo iki 700–800. Kaip teigė J. Schleyeris, tarnybos metu Macikuose jis nematė jokių gestapo pareigūnų, taip pat nematė ir negirdėjo, kad iš lagerio būtų buvę atrenkami sovietiniai karo belaisviai ir vežami sušaudyti už lagerio ribų. 1941 m. rugsėjo viduryje visa lagerio komendantūra buvo perkelta į Pagėgių karo belaisvių stovyklą. Šilutės (Macikų) lageriui turėjo būti paskirta nauja administracija⁷⁸.

Pagal Paulio Karlo Erfurto (Paul Karl Erfurt) parodymus, 1941 m. balandžio–gegužės mėn. Liubeno (*Lübben*) mieste buvo suformuotas specialus vermachto padalinys, skirtas būsimums karo belaisvių stovykloms. P. K. Erfurtas priklausė administracijos grupei, ėjo buhalterio (*Oberzahlmeister*) pareigas. Birželio viduryje minėtasis padalinys atvyko į maždaug 3 km nuo Šilutės esantį Macikų dvarą. P. K. Erfurto tarnybos vieta buvo Šilutėje. Netrukus į lagerį pradėti gabenti pirmieji sovietiniai karo belaisviai. Lageryje tuomet galėjo būti apie 2 tūkstančius karo belaisvių. Macikų lageris, kaip ir Pagėgių lageris, kurį laiką esą turėjo tą patį 53 numerį. Maždaug 1941 m. rugpjūčio pradžioje didesnė lagerio komendantūros ir personalo dalis buvo išsiųsta tarnauti į Pagėgių lagerį. P. K. Erfurtas apklausos metu teigė, jog jam nėra žinoma, kad Šilutės (Macikų) lageryje būtų lankęsi gestapo pareigūnai atrinkti numatytas sunaikinti karo belaisvių grupes. Rugpjūčio pradžioje P. K. Erfurtas buvo perkeltas tarnauti į Pagėgių lagerį⁷⁹.

Vokiečių kariškis Adamas Falkowskis (Adam Falkowski) į Šilutę buvo atkeltas tarnauti 1941 m. rugsėjo pradžioje. Karo belaisvių stovykla tuomet vadinosi Stalag 331. Lagerio komendantūra buvo įsikūrusi dvare maždaug 2 km į pietus nuo Šilutės. Pagal A. Falkowskio parodymus, pats lageris buvo dar apie 2 km į pietus nuo komendantūros. A. Falkowskis teigė, kad belaisvių stovykloje jis niekada nebuvo, nes dirbo komendantūroje vairuotoju, daugiausia prižiūrėjo ir remontavo automobilius. Iš draugų pasakojimų A. Falkowskis sužinojęs, kad 1941–1942 m. žiemą belaisvių stovyk-

78 J. Schleyerio 1967 m. birželio 29 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6571, l. 408–409.

79 P. K. Erfurto 1967 m. gruodžio 11 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6571, l. 441–442.

loje kilo šiltinės epidemija ir dėl išalusios žemės buvo labai sunku užkasti lavonus. 1943 m. pradžioje A. Falkowskis ir dalis kitų komendantūros darbuotojų buvo perkelti į Stablaukių lagerį, o iš ten išsiųsti tarnauti į Norvegiją⁸⁰.

Wilhelmas Frerickas (Wilhelm Frerick, g. 1904 m. spalio 23 d.) į Šilutės Stalag 331 lagerį buvo atkeltas 1942 m. pavasarį iš Karaliaučiaus. Jis turėjo vadovauti batų remonto dirbtuvėse dirbantiems sovietiniams karo belaisviams. W. Frerickas lageryje dirbo iki 1942 m. rugpjūčio mėnesio, tačiau gyveno ne lageryje, bet privačiai mieste. Darbo diena trukdavo nuo 8 val. ryto iki 16 val. W. Frericko teigimu, gestapo pareigūnų lageryje jis nėra matęs, be to, nėra girdėjęs apie komisarų atranką tarp karo belaisvių. 1942 m. vasarą lageryje buvo apie 5 tūkst. sovietinių karo belaisvių. 1942 m. rugsėjo pradžioje W. Frerickas buvo perkeltas tarnauti į Stablaukių karo belaisvių stovyklą Stalag I A⁸¹.

Walterio Müllerio (Walter Müller, g. 1897 m. sausio 2 d.) liudijimu, tikrasis belaisvių lageris buvo įsikūręs Macikuose, apie 3–4 km nuo Šilutės. Jo teritorijoje buvo barakai ir didelė virtuvė. Pusiaukelėje tarp Šilutės ir Macikų buvo įsikūrusi belaisvių stovyklos komendantūra ir sargybinių patalpos (barakai). Iš komendantūros lageris nebuvo matomas, nes jį užstojo tankus miškas⁸².

Buvęs vermachto grandinis Rudolfas Grimmas (Rudolf Grimm, g. 1898 m. gegužės 9 d.) nuo 1942 m. kovo mėn. beveik pusantrų metų su pertraukomis tarnavo Šilutės (Macikų) karo belaisvių stovykloje vertėju. Jo teigimu, stovyklą saugojo du batalionai vokiečių kareivių. Lageryje tuomet galėjo būti apie 2 000 belaisvių. Iš karo belaisvių du kartus buvo atrinkti karininkai. Vienas karininkų transportas buvo išsiųstas į Estiją, kitas į Niurnbergą. Atrinktieji karininkai buvo siunčiami tarnauti į A. Vlasovo (1901–1946) armijos dalinius. Į Estiją išsiųsti sovietų karininkai buvo apginkluoti. R. Grimmo teigimu, jo tarnybos metu Macikų lageryje karo belaisviai nebuvo žudomi. Belaisviai lageryje esą mirdavo savo mirtimi. 1943 m. rugsėjo mėn. R. Grimmas buvo perkeltas tarnauti į A. Vlasovo armiją vertėju⁸³.

Taigi, remiantis pateiktais vokiečių kariškių liudijimais, galima teigti, kad karo belaisvių stovykla Macikuose realiai pradėjo veikti tik prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, ne anksčiau kaip 1941 m. birželio pabaigoje ar liepos pradžioje.

80 A. Falkowskio 1975 m. sausio 15 d. apklausos protokolas, BAL, B162/6574, l. 1343–1346.

81 W. Frericko 1975 m. sausio 14 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6574, l. 1350–1351.

82 W. Müllerio 1970 m. spalio 27 d. ir 1975 m. sausio 16 d. apklausos protokolai, BAL, B 162/6574, l. 1352–1355, 1356–1359.

83 R. Grimmo 1967 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6576, l. 2149–2150.

Yra žinių, kad Macikų lagerio komendantas 1941 m. liepos mėn. buvo pulkininkas leitenantas Gerhardas (Gerhard), 1942–1943 m. (nuo 1942 m. birželio 22 d. iki 1943 m. balandžio 14 d.) – majoras Schonertas (Schonert), o 1944 m. – pulkininkas Hörmannas von Hörbachas (Hörmann von Hörbach)⁸⁴.

1941–1943 m. Macikai – sovietinių karo belaisvių stovykla

Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, belaisvių staiga labai padaugėjo. Pagal vokiečių saugumo policijos ir SD įsakymus ir instrukcijas, iš sovietinių karo belaisvių turėjo būti atrenkami priešiški elementai, paskui ir sunaikinami. Turėjo būti likviduojamos šios grupės: profesionalūs revoliucionieriai, Kominterno funkcionieriai, visi komunistų partijos ir svarbesni jos šalutinių organizacijų funkcionieriai, liaudies komisarai ir jų pavaduotojai, sovietiniai inteligentai, Raudonosios armijos politiniai vadovai ir komisarai, vadovaujantieji ūkio darbuotojai ir žydai. Karo belaisvių atranka ir likvidavimu turėjo užsiimti vietos gestapo pareigūnai. Konkrečiai Šilutės (Macikų) ir Pagėgių karo belaisvių lagerius privalėjo „išvalyti“ Tilžės gestapo įstaigos darbuotojai (speciali aukštesniojo pareigūno vadovaujama 4–6 gestapininkų komanda). Šiam nusikalstamam darbui turėjo vadovauti Tilžės gestapo kriminalinis komisaras Wilhelmas Gerke (Wilhelm Gerke, g. 1906 m. lapkričio 25 d.)⁸⁵ Gestapininkai siekė nustatyti sunaikinti pasmerktų grupių belaisvius tardymais ir per užverbuotus iš pačių karo belaisvių agentus. Kadangi sovietiniai karo belaisviai labai kentėjo dėl maisto stokos, juos buvo bandoma užverbuoti siūlant papildomų maisto ir tabako davinių. Apie tarp karo belaisvių nustatytus likviduotinių kategorijų asmenis gestapo pareigūnai kas savaitę turėjo pranešti Vyriausiajai reicho saugumo valdybai (RSHA) Berlyne. Surastas aukas karo belaisvių stovyklos viršininkas privalėjo išduoti gestapininkams⁸⁶. Vokiečių istoriko Alfredo Streimo (Alfred Streim) teigimu, Tilžės gestapo atrinkti karo belaisviai iš Pagėgių, Šilutės (Macikų) ir Stalupėnų (*Ebenrode*) lagerių 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. buvo šaudomi netoli Pagėgių. Iš viso tuomet buvo sušaudyta apie 700–800 sovietinių karo belaisvių. Egzekucijas vykdė Hanso Joachimo Böhme's (Hans Joachim Böhme) vadovaujamas Tilžės gestapo būrys. Nėra žinoma, kiek karo belaisvių sušaudyta iš Macikų lagerio. H. J. Böhme 1958 m. Ulmo teismo

84 W. Meyerio 1975 m. rugsėjo 23 d. apklausos protokolas, BAL, B 162/6576, l. 1580–1581; BAL, B 162/6575, l. 1622; Štadės (*Stade*) miesto kriminalinės policijos 1967 m. rugsėjo 15 d. pranešimas apie Erichą Gehrke'ę, BAL, B 162/6576, l. 2147.

85 Dortmundo prokuratūros 1967 m. gruodžio 20 d. raštas ZStL, BAL, B 162/6571, l. 389–390.

86 *Ibid.*, l. 391.

buvo nuteistas 15 metų kalėjimo bausme⁸⁷. Pagal W. Gerke's parodymus, sovietinių karo belaisvių iš Širvintos lagerio žudynės taip pat buvo vykdomos netoli Virbalio Lietuvos teritorijoje. W. Gerke's teigimu, kartą Šilutės lageryje atrinkti komisarai ir politrukai buvo sušaudyti miškelyje netoli Šilutės⁸⁸. Walterio Müllerio (Walter Müller) liudijimu, Macikų lagerio ligoninėje taip pat buvo atrenkami karo belaisviai. Tuo užsiėmė gestapo tarnautojas Wilhelmas Schmidtas (Wilhelm Schmidt). Jis turėjo užduotį iš karo belaisvių atrinkti žydus ir politrukus. Kai kurios pavardės, greičiausiai, jam buvo perduotos iš karo belaisvių užverbuotų agentų. Atrinktieji karo belaisviai kitos dienos ryte buvo išvežami sunkvežimiu. Iš sunkvežimio vairuotojo W. Mülleris sužinojo, kad mirčiai pasmerkti sovietiniai belaisviai buvo nuvežti į mišką netoli Pagėgių ir ten sušaudyti. Tokios sergančių belaisvių atrankos nuo 1942 m. sausio mėn. buvo atliktos 3 ar 4 kartus. Šių akcijų metu galėjo būti išvežta sušaudyti mažiausiai 20–25 belaisviai. Kartą gestapininkai norėjo atrinkti ir totorius, nes jie, kaip ir žydai, buvo apipjaustyti. W. Müllerio pastangomis totorių kilmės belaisviai gestapininkų nebuvo paimti sušaudyti⁸⁹.

Apie RA belaisvių gyvenimą Šilutės lageryje žinių daug nėra. Liudininkai prisimena, kad šiems belaisviams būdavo užkraunami sunkiausi darbai: krauti anglis, valyti asenizacijos įrenginius, kasti tranšėjas būsimoms bulvių ir šakniavaisių saugykloms⁹⁰. Sovietiniai karo belaisviai padėdavo Klaipėdos krašto ūkininkams dirbti įvairius darbus, ypač derliaus nuėmimo metu. Sakučių (*Sakuten*) kaime gyvenęs ir 70 ha valdęs ūkininkas Martinas Redweikas (Martin Redweik) paliudijo, kad 1943 m. derliaus nuėmimo metu pas jį dirbo vienas karo belaisvis⁹¹. Pagal kito tardojo parodymus, 1944 m. gegužės–liepos mėnesiais Sakučių kaime pas du stambius ūkininkus dirbo apie 20 sovietinių karo belaisvių. Juos saugojo vokiečių kareiviai. Priartėjus frontui, karo belaisviai buvo išvežti į Vokietijos gilumą⁹².

Badas, sunkus darbas tebuvo RA karo belaisvių kančių dalelytė. Baisiausia kančia buvo baudos. Stovyklos pakraštyje, prie vartų, buvo keli spygliuota viela ap-

87 A. Streim, *Die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener im „Fall Barbarossa“*. Eine Dokumentation, Heidelberg–Karlsruhe, 1981, S. 98–99.

88 W. Gerke's 1958 m. birželio 20 d. tardymo protokolo išrašas, BAL, B 162/21448, l. 7.

89 W. Müllerio 1970 m. spalio 27 d. ir 1975 sausio 16 d. apklausos protokolai, BAL, B 162/21448, l. 1352–1355, 1356–1359.

90 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 15.

91 M. Redweiko 1945 m. vasario 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-13418, l. 30 a. p.

92 G. Klimkaito 1944 m. lapkričio 21 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-13426, l. 15.

raizgyti narvai. Į juos belaisviai buvo kišami už menkiausią nusikaltimą. Žmogus čia pusiau sėdomis kentėdavo parą, o dažnai ir kelias⁹³. Liudininko Dovydo Stučkos teigimu, kasdien numirdavo apie 40 sovietinių karo belaisvių. Iš pradžių jie būdavo užkasmami netoli lagerio, už kelio. Vėliau lavonai būdavo vežami toliau, į ūkininko Koblenco lauką. Ypač didelis sovietinių karo belaisvių mirtingumas buvo 1942–1943 metų žiemą. Nemaža belaisvių mirė dėl dėmėtosios šiltinės epidemijos. Belaisviai dažnai buvo vežami užkasti be viršutinių drabužių. Jie buvo užkasami duobėse maždaug po 20 lavonų kiekvienoje. Sovietinių belaisvių kalinimo sąlygos kiek pagerėjo tik 1944 metais. Jiems pradėta mokėti už darbą, už kuponus belaisviai galėjo įsigyti tabako ir maisto produktų. Tarp sovietinių belaisvių pradėtas platinti laikraštis rusų kalba „Zaria“. Tikriausiai tai buvo susiję su belaisvių verbavimu į gen. A. Vlasovo vadovaujamą Rusijos išsivadavimo armiją (ROA), kuri turėjo kartu su vokiečiais kovoti prieš Raudonąją armiją⁹⁴. Masiškai mirstančių sovietinių karo belaisvių vieton buvo atvežama naujų belaisvių iš likviduotos Priekulės karo belaisvių stovyklos (Stalag 63). 1942 m. liepos mėn. į Macikų lagerį buvo atgabenta apie 1 200 RA karo belaisvių⁹⁵. Nėra žinomas net apytikris Macikų lageryje žuvusių sovietinių karo belaisvių skaičius. Vokiečių istorikas Christophas Dieckmannas (Christoph Dieckmann) teigia, kad galėjo žūti mažiausiai apie 3–5 tūkstančius sovietinių karo belaisvių. Sovietams vėl užėmus Lietuvą, NKVD pareigūnai informavo savo vadovybę, kad aptikta 60 duobių, į kurias buvo sumesta po 20–25 lavonus, be to, rasta apie 200–300 kapaviečių, kuriose užkasta po vieną žmogų. Tačiau sovietų Ypatingoji komisija hitlerininkų nusikaltimams tirti jokių tyrimų Macikų lagerio teritorijoje neatliko ir lavonų neekshumavo. Žuvusiems karo belaisviams atminti Macikuose sovietmečiu nebuvo pastatyta jokių paminklų⁹⁶. Į Macikų lagerį 1943 m. spalio 10 d. atvežtas anglų karo belaisvis Walteris Henry Layne'as (Walter Henry Layne) rašė, kad tuo metu lageryje buvo apie 1 000 sovietinių karo belaisvių, kurie, negaudami Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pagalbos, masiškai mirdavo nuo bado⁹⁷.

Kartais sovietiniai karo belaisviai, kaip ir Vakarų šalių belaisviai, mėgindavo iš lagerio pabėgti. Vokiečių saugumo policijos dokumentuose 1943 m. rugpjūčio

93 „Pėdsakai neišblėso“, *Komunistinis darbas*, 1963-11-19, Nr. 136.

94 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 15, 16.

95 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 114.

96 Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, t. 2, p. 42; S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 24, 25.

97 *Ibid.*, p. 22.

22 d. užfiksuota, kad keturi sovietiniai karo belaisviai prie Skaudvilės bandė pereiti tiltą, tarp jų vienas buvo bėglys iš Šilutės lagerio; jis buvo nušautas, o kitų nepavyko sulaikyti. Pas ūkininkę Macikuose tarnavusi Marytė Musvydaitė 1943 m. vasarą padėjo pabėgti (parūpino žirkles vielai kirpti) savo draugui lenkui ir grupei rusų karo belaisvių. Mergina sėkmingai pervedė bėglius per buvusią Klaipėdos krašto ir Lietuvos sieną. Kai kuriems iš Macikų lagerio pabėgusiems karo belaisviams pavyko patekti pas sovietinius partizanus. Vienas tokių buvo lakūnas Anatolijus Simochinas iš Archangelsko. Jo lėktuvas buvo numuštas 1942 m. birželio mėnesį. Macikų lageryje jis susipažino su lakūnu Viačeslavu Kozoborodovu. Jiems pavyko pabėgti iš lagerio ir įstoti į „Keršytojo“ sovietinių partizanų būrį, veikusį Raseinių apylinkėse. 1944 m. birželio mėn. abu šie karo belaisviai kartu su dar trimis iš Macikų lagerio pabėgusiais sovietiniais karo belaisviais susišaudymo su vokiečiais metu žuvo⁹⁸.

Manytina, kad būtent 1941–1942 m. susiformavo visa tipinė privaloma lagerio struktūra. Kelyje į Macikų dvarietę buvo įbesta nuoroda su užrašu „*Kriegsgefangenenlager Heydekrug*“. Tuo metu susiformavo ir lagerio administracija (*Vorlager*) ir karantino (priimamojo) skyriaus tarnybos. Pagal išlikusius netiesioginius dokumentus galima teigti, kad 1942 m. vasarą Macikų lagerį (tuomet vadintą Stalag 331 (I C)) saugojo 337-ojo krašto šaulių bataliono (*Landeschützenbataillon 337*) 6-oji kuopa⁹⁹.

Susiklostė glaudūs ūkiniai ryšiai su Šilutės miestu. Lageris aprūpino nemaža gyventojų ir organizacijų darbo jėga, o miesto Juodžuveito kepykla, Verdainės mėsininko Leitnerio skerdykla, Rozės mėsinė¹⁰⁰ ir kitos parduotuvės ir bazės turėjo nemažai pelno, teikdamos savo produkciją lageriui. Be to, vietiniai gyventojai ir patys nevengė dirbti lageryje. Karo meto sąlygomis taip buvo užsitikrinamas išlikimas. Reikėtų turėti galvoje, kad vietinis Šilutės elitas vėl pasijuto savo rogėse po 16-os metų, praleistų Lietuvos valdžioje¹⁰¹. 1942 m. lageryje dailide dirbęs Petras Šileikis (g. 1907 m. sausio 6 d.) buvo apkaltintas turintis sovietinių karo belaisvių drabužių ir ketinantis juos parduoti¹⁰². P. Šileikis buvo suimtas ir uždarytas į Šilutės kalėjimą.

98 Ibid., p. 22, 23.

99 C. Grube's 1942 m. birželio 13 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 917, l. 2.

100 A. Margis prisimena: „Kai Leitneris neturėdavo mėsos, mus išsiųsdavo į Tilžę arklienos, o kai ir šios pristigdavo, veždavome iš priemiesčio žvėrininkystės ūkio juodsidabres lapas“ – „Pėdsakai neišnyko“, *Komunistinis darbas*, 1963-11-19, Nr. 136.

101 Lietuviškasis laikotarpis, 1923–1939 metai, Klaipėdos krašto vokiečių buvo suvokiamas kaip „okupacija“.

102 C. Grube's 1942 m. birželio 13 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 917, l. 2.

1942 m. rugpjūčio 6 d. Šilutės valsčiaus teismas (*Amtsgericht*) P. Šileikiui priteisė 4 mėnesius kalėti įskaičiuojant iškalėtą laiką ir apmokėti teismo išlaidas¹⁰³.

1943–1944 m. rugpjūtis – LUFT laikotarpis

1943 m. Šilutės lageris pradėtas pertvarkyti į LUFT tipo lagerį. Ankstyvą pavasarį Šilutės geležinkelio stotis buvo prigrūsta vagonų su statybinėmis medžiagomis. Atvyko ir kelios RAD komandos. 1943 m. liepos mėn. prie kelio į buvusį Macikų dvarą buvo pastatytas stulpas su nedidele nauja iškaba „*Kriegsgefangenen lager Nr. 6 der Luftwaffe*“ – juodos raidės ant baltos lentelės. Prasidėjo barakų statyba. Jie buvo statomi dviem eilėmis, o tarp jų – dviguba su gana nemažu tarpu spygliuotos vielos tvora. Pirmieji sąjungininkų (britų) oro pajėgų (RAF) karo belaisviai atgabenti 1943 m. gegužės mėnesį. Atvežtieji belaisviai būdavo nuodugniai iškratomi, nufotografuojami, paįmami pirštų antspaudai, kiekvienam belaisviui buvo išduodamas metalinis ženklas su jame įrašytu belaisvio numeriu. Oro pajėgų belaisviai būdavo apgyvendinami barakuose pagal šalį, kurios oro pajėgoms priklausė. Kiekvienas toks atskiras segmentas būdavo pažymėtas raide. LUFT tipo stovyklose buvo laikomasi Ženevos konvencijos reikalavimų. Pagal internetinius šaltinius, pirmieji britų ir kanadiečių puskarininkiai į Šilutės lagerį Luft 6 buvo atsiųsti iš Barto (Barth) karo belaisvių stovyklos Stalag Luft I 1943 m. birželio mėnesį. Pirmieji amerikiečių karo belaisviai į Macikų lagerį buvo atgabenti 1944 m. vasario mėnesį¹⁰⁴. 1944 m. pavasarį amerikiečių belaisviai buvo atskirti nuo britų ir perkelti į „E“ sektorių. Sektoriai buvo atskirti dvigubomis spygliuotos vielos tvoromis. Visa lagerio teritorija taip pat buvo aptverta dviem eilėm spygliuotos vielos tvoros, tarp kurių nakties metu patruleiudavo sargybiniai. Lagerio kampuose ir per vidurį stovėjo sargybos bokštai, kuriuose buvo įrengti galingi prožektoriai ir būdavo ginkluoti sargybiniai. Dviejų pėdų aukštyje buvo nutiesta įspėjimo viela, ji žymėjo ribą, kurią buvo draudžiama peržengti. Tai padariusius belaisvius sargybiniai turėjo teisę nušauti be įspėjimo. Spygliuotos vielos tvorų aukštis buvo iki 3,4 metro¹⁰⁵.

1943 m. lapkričio 18 d. OKW organizaciniame įsakyme Nr. 51 Šilutės lageris jau vadinamas 6-ąja stovykla, pavaldžia vokiečių karinėms oro pajėgoms (*Luftwaffe*)¹⁰⁶. 1944 m. pirmoje pusėje lagerį sudarė trys sektoriai „A“, „K“ ir „E“: viename buvo JAV

103 Šilutės valsčiaus teismo 1942 m. rugpjūčio 6 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 917, l. 19–21.

104 Stalag Luft 6 Heydekrug on the map [prieiga internete: www.gps-practice-and-fun.com, žiūrėta 2014-11-15].

105 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 43, 44.

106 OKW 1943 m. lapkričio 18 d. organizacinis įsakymas Nr. 51, BAL, B 162/1903, l. 717.

karo belaisviai, antrame – britai, trečiame – amerikiečiai ir britai. Visi britų belaisviai buvo lakūnai. Lageryje buvo 10 plytinių barakų, kiekviename barake tilpo 552 žmonės, ir 12 medinių barakų po 54 belaisvius. Taigi lageryje iš viso galėjo tilpti 6 168 belaisviai. Barakuose buvo įrengti trijų aukštų lentiniai gultai, stovėjo stalai, spintelės ir kėdės. Barakų šildymas buvo patenkinamas, tačiau ventiliacija prasta. Lagerio teritorijoje taip pat buvo skalbykla, barake įrengta koplyčia ir teatras, kuriam priklausė aštuoni maži kambariai¹⁰⁷. Vakarų šalių karo belaisviai neprivalėjo dirbti, dirbo tik tie, kurie patys to norėjo. Karo belaisviai turėjo teisę susirašinėti su šeimos nariais ir giminaičiais. Maitinimas buvo prastas, tačiau vakariečiai gaudavo maisto ir drabužių iš Raudonojo Kryžiaus¹⁰⁸. „A“ sektorius pradėjo veikti 1943 m. birželio pradžioje, kai iš Stalag Luft 3 lagerio buvo atgabenti britų karo belaisviai. Iki 1943 m. rugsėjo mėn. „A“ sektorius jau buvo visai pilnas. Naujai atvežti britų belaisviai buvo apgyvendinami „K“ sektoriuje: čia buvo kalinami anglai, kanadiečiai, australai, Naujosios Zelandijos ir kitų buvusių Didžiosios Britanijos kolonijų kariai. Į Macikus pateko ir gen. Vladyslavo Anderso (Władysław Anders) vadovaujamo korpuso lenkų kariai¹⁰⁹. „K“ sektorių sudarė keturios barakų eilės (E, F, G ir H) po 13 barakų kiekvienoje eilėje. Kiekvienas barakas išsirinkdavo savo vadovą. F-2 barako vadovu buvo išrinktas Fredas Salemmė'as (Fred Salemmė). Barakų vadovai rinkdavo stovyklos tarybą¹¹⁰. Amerikiečių lakūnas Donas Kremperis (Don Kremper) į Macikų lagerį buvo atgabentas 1944 m. vasario trečiąją savaitę. Jis prisimena, kad buvo paimti jo pirštų antspaudai, jis gavęs 1 394 numerį ir buvo apgyvendintas „E“ sektoriuje F plytiniame barake 6-ame kambaryje. Kiekviename kambaryje buvo triaukščiai gultai, iš viso 60 vietų¹¹¹. 1944 m. vasario mėn. į Macikų lagerį buvo atgabenta JAV karo belaisvių lakūnų. Apie mėnesį amerikiečiai buvo laikomi kartu su britais. Tai buvo jiems labai naudinga, nes britai jau turėjo nemažą gyvenimo nelaisvėje patirtį, žinojo lagerio gyvenimo niuansus ir duodavo naudingų patarimų savo nelaimės broliams amerikiečiams. Kol amerikiečiai negavo pagalbos iš Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus (TRK), su jais maisto produktais dalindavosi kanadiečiai. Du kartus per dieną duodavo valgyti vokiečiai, tačiau lagerinio maisto išgyvenimui nepakako. Jeigu ne TRK pagalba, belaisviams būtų tekę badauti¹¹².

107 Stalag Luft 6 [prieiga internete: www.b24.net, l. 1, žiūrėta 2014-12-15].

108 Ibid.

109 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 26, 33.

110 The Fred Salemmė Story, [prieiga internete: www.angel45-2b.com, p. 1, žiūrėta 2014-11-26].

111 Stalag Luft 6 [prieiga internete: www.b24.net, l. 4, žiūrėta 2014-12-15].

112 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 34.

Kasdieninis belaisvių gyvenimas. Vakarų šalių belaisviai turėjo teisę susisiekti su savo šeimos nariais ir giminaičiais. Per mėnesį belaisviams buvo leidžiama išsiųsti po vieną laišką ir du atvirukus. Siunčiamus laiškus tikrindavo vokiečių cenzorius ir draudžiamą informaciją užtušodavo. Oro paštu laiškai nukeliaudavo per mėnesį, o paprastu paštu – per 9 savaites¹¹³. Amerikiečių karo belaisviai lageryje turėjo slaptą radijo aparatą. Kiekvieną vidurnaktį jie klausydavosi Londono radijo transliacijų. Per radijo transliacijas buvo perduodama užkoduota informacija antinacinio pagrindžio organizacijoms ir karo belaisviams Vakarų ir Vidurio Europos šalyse¹¹⁴. Net patys Vakarų šalių belaisviai pripažino, kad lagerio administracijos elgesys su Vakarų šalių karo belaisviais buvo gana korektiškas. Žiemos metu belaisvius labiausiai kankindavo šaltis, nes barakai buvo prastai šildomi, belaisviai šaldavo ilgų rytinių ir vakarinių patikrinimų metu. Lageryje buvo įrengtas ir karceris (belaisviai jį vadino „cooler“). Uždarytiems į karcerį belaisviams buvo duodama tik duonos ir vandens. Į karcerį buvo uždaromi lagerio vidaus taisyklės pažeidę belaisviai¹¹⁵. Kiekvieno barako belaisviai turėjo išsirinkti savo vyresnįjį. Barakų vyresnieji sudarė sektoriaus tarybą, kuri organizuodavo sektoriaus vadovo rinkimus. Britų sektoriaus vadovu buvo išrinktas lėktuvo pilotas, 40 metų seržantas Jamesas Dixie Deansas (James Dixie Deans). Jis į nelaisvę pateko dar 1940 m. ir iki atvykimo į Macikus jau buvo perėjęs du lagerius. Deansas gerai kalbėjo vokiškai ir tai belaisviams padėjo bendrauti su lagerio administracija. Amerikiečiai savo sektoriaus vadovu išsirinko seržantą Franką Paulsą (Frank Paules), gerą organizatorių ir diplomatišką žmogų. Labai naudingas jo pagalbininkas buvo vokiečių kilmės belaisvis Billas Krebsas (Bill Krebs) iš Pensilvanijos. Jis puikiai mokėjo vokiečių kalbą ir gebėdavo įtikinti pašnekovus, taip pat ir lagerio administracijos pareigūnus. Kanados belaisviams vadovavo seržantas Clarkas (Clark). Sektorių vadovai tiesiogiai bendraudavo su į lagerį atvykstančiais Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovais, jiems perduodavo prašymus ir pageidavimus¹¹⁶. Belaisviai rūpinosi savišvieta ir kultūriniais reikalais. Iš artimųjų atsiųstų knygų buvo suorganizuota biblioteka. Amerikiečių sektoriaus bibliotekoje buvo apie 6 tūkstančius knygų. Belaisviai steigė įvairius kursus (pavyzdžiui, vokiečių kalbos). Britai įsteigė mokyklą, pavadintą „Karališkųjų oro pajėgų karo belaisvių mokykla Stalag Luft VI Vokietija“. Mokykloje buvo trys klasės, vykdavo pamokos ir buvo laikomi egzaminai.

113 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 45.

114 The Frank Paules Story [prieiga internete: www.angel45-2b.com, p. 2–3, žiūrėta 2014-11-26].

115 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 45, 46.

116 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 48.

Britų mokykla turėjo dvi bibliotekas – techninę ir bendro pobūdžio. Amerikiečiai su-
būrė teatro trupę, vaidindavo daugiausia komedijas. Vadinamosiose teatro patalpose
tilpdavo apie 200 žmonių. Amerikietis seržantas Tomas McHale’as (Tom McHale) la-
geryje leido belaisvių laikraštėlį „Barbed wire news“ („Spygliuotų vielų naujienos“).
Buvo išleidžiamas tik vienas laikraštėlio egzempliorius. Pirmasis numeris buvo iš-
spausdintas 1944 m. balandžio 18 d., paskutinis – 1944 m. birželio 24 d. Iš viso buvo
išleista 30 laikraštėlio numerių. Britų belaisviai taip pat leido savo laikraštėlį, pava-
dintą „Yorkshire Post“. Lageryje belaisviai rengdavo įvairias sporto varžybas: futbolo,
kriketo, bokso ir kitų sporto šakų¹¹⁷.

Karo belaisvių pabėgimai iš lagerio. Karo belaisvių apsauga lageryje buvo
gana stipri. Be įprastinių sargybinių, lageryje tarnavo abvero (karinės žvalgybos ir
kontržvalgybos) ir gestapo pareigūnai. Jų pareiga buvo sekti karo belaisvius vengiant
pabėgimų ir kitokios draudžiamos veiklos. Vyresniuolu abvero karininku Macikų la-
geryje 1944 m. tarnavo vienaakis (sužeista akis buvo perrišta raiščiu) majoras Grube-
ris¹¹⁸. Kaip ir kitose karo belaisvių stovyklose, Macikuose kalintys belaisviai svajodavo
apie laisvę ir mėgindavo iš lagerio pabėgti. Ilgą kalinimo patirtį turintys britų karo
belaisviai geriausiai buvo pasiruošę pabėgimams iš lagerio. Kai kurie jų tai jau buvo
išbandę kitose belaisvių stovyklose. Britai net buvo įsteigę specialų komitetą (*Escape
Committee*), kuris turėjo planuoti ir surengti pabėgimus iš lagerio. Šiam komitetui
vadovavo Jockas Alexanderis (Jock Alexander). Vienas iš pabėgimo būdų buvo tune-
lių kasimas. Tai buvo ilgas, varginantis ir pavojingas darbas. Jį dar labiau sunkino
ta aplinkybė, kad jau per 6 ar 7 pėdas nuo žemės paviršiaus prasidėdavo gruntinis
vanduo. 1943 m. liepos mėnesį britai Macikuose pradėjo kasti tunelį iš skalbyklos.
Iškirtę betonines grindis po ugniakuru, belaisviai pasidarė tunelio angą. Tunelį kasė
kelios dešimtys belaisvių. Per šešias savaites belaisviai iškasė apie 48 m ilgio tunelį
ir atsidūrė už spygliuotų vielų. Vieną rugpjūčio vakarą į tunelį sulindo 50 bėglių. Pir-
miesiems aštuoniems bėgliams pavyko sėkmingai išlįsti iš tunelio už stovyklos ribų,
tačiau devintąjį pastebėjo sargybinis ir pradėjo šaudyti. Stovykloje buvo paskelbtas
aliarmas ir ilgai ruošta pabėgimo operacija sužlugo. Per dvi savaites vokiečiai sugau-
dė pabėgusius belaisvius ir atvežė atgal į lagerį. Kai kurie belaisviai jau buvo spėję
nusigauti iki Baltijos jūros ir ruošėsi plaukti į Švediją¹¹⁹. 1943 m. pabaigoje britų karo
belaisviai Macikų lageryje buvo sukūrę gerai veikiančią pabėgimų organizavimo sis-

117 Ibid., p. 53, 54.

118 The Frank Paules Story [prieiga internete: www.angel45-2b.com, p. 4, žiūrėta 2014-11-26].

119 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 59–63.

žinomas. Greičiausiai jis pateko į gestapininkų rankas ir buvo sušaudytas¹²⁰. 1944 m. kovo 16 d. pabėgo britų viršila E. P. Lewisas (E. P. Lewis). Jis atvyko į Gdanską uostą, bet čia jį bandė sulaikyti vokiečių sargybinis. E. P. Lewisas mėgino pabėgti, bet buvo sunkiai sužeistas ir po kelių valandų mirė ligoninėje. 1944 m. balandžio 3 d. su suklustotais dokumentais iš Macikų lagerio išėjo du žydų kilmės britų lakūnai – Jackas Gilbertas (Jack Gilbert) ir Townsendas-Colesas (Townsend-Coles). Jie nuvyko į Gdanską ir susitiko su G. Grimsonu. Uoste J. Gilbertui pavyko prasmukti į švedų laivą ir išplaukti, bet jo draugą sulaikė vokiečių sargybinis. Townsendas-Colesas buvo išvežtas į Įsruities kalėjimą. Tuo pačiu traukiniu į Įsručių išvažiavo ir G. Grimsonas, tikėdamasis kaip nors padėti suimtam draugui, tačiau tai padaryti nebuvo galimybės. Townsendas-Colesas buvo kalinamas įvairiuose kalėjimuose, paskui nuteistas mirties bausme ir sušaudytas. Įsruityje pradingo ir G. Grimsono pėdsakai¹²¹. Lagerio administracijai ir gestapui palaiptam pavyko išsiaiškinti britų belaisvių suorganizuotą pabėgimo sistemą ir nustatyti bėglius remiančius asmenis. Pirmasis buvo suimtas lageryje tarnavęs Sommersas. Bijodamas, kad neištvers kankinimų ir išduos paslaptis, Sommersas nusižudė. Vėliau buvo suimtas ir A. Munkertas. Po žiaurių tardymų jis buvo nužudytas. Gestapas suėmė net 15 pagalba belaisviams įtariamų vokiečių. Kai kurie jų vėliau buvo sušaudyti. Iš lagerio buvo pašalinti čia dirbę civiliai lenkai ir vokiečiai. Šeši britų belaisviai, kaip itin pavojingi, buvo išvežti į kitus lagerius¹²².

1944 m. balandžio 29 d. naktį iš lagerio mėgino pabėgti amerikiečių belaisviai George'as B. Walkeris (George B. Walker) ir Edas Juristas (Ed Jurist). Sargybiniai nušovė G. B. Walkerį prie lagerio tvoros, o E. Juristas buvo suimtas¹²³.

Medicininė priežiūra. Vokiečių kariškis Walteris Mülleris (Walter Müller, g. 1897 m. sausio 2 d.) nuo 1941 m. rugsėjo iki 1943 m. vasario mėn. su pertraukomis tarnavo Šilutės karo belaisvių stovykloje sanitaru. Jo žinioje taip pat buvo lagerio vaistinė. Susirgę sovietiniai karo belaisviai tuomet buvo gydomi ne paties lagerio teritorijoje, bet vežami į Šilutėje esančius barakus. Viename barake buvo įsikūrę sanitarai, kitame buvo vaistinė, trečiame vokiečių kareiviai, o ketvirtame buvo apie

120 J. Dominy, *The sergeant escapers*, London, 1974, p. 92, 94; S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 67, 68.

121 J. Dominy, *The sergeant escapers*, p. 102; S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 68–70.

122 J. Dominy, *The sergeant escapers*, p. 102–109; S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, 71–72.

123 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 73.

80–100 sovietinių karo belaisvių. Belaisvių barakas buvo aptvertas spygliuota viela ir saugomas sargybinių. Lagerio sanitarijos viršininkas (iš viso dirbo apie 13–15 sanitarų) buvo dr. Hungereckeris (Hungerecker) iš Karaliaučiaus. 1942 m. lageryje buvo apie 5–6 tūkstančius sovietinių karo belaisvių, nors pagal oficialią statistiką lageryje 1942 m. vasario 1 d. kalėjo 1 812, o 1942 m. gruodžio 1 d. – tik 825 karo belaisviai. Tarp karo belaisvių buvo gydytojas Baumannas (Baumann), kilęs iš Odesos. Jis nustatydamo, ar karo belaisvis yra sveikas, ar ligonis. Macikų lageryje taip pat dirbo rusų gydytojas Kolokovas, kuris W. Müllerio vaistinėje užsakydamo reikalingus belaisviams vaistus¹²⁴. 1943 m. balandžio 9 d. 6-ąjį Šilutės lagerį (lageris jau tuomet turėjo tokį numerį. – A. B.) aplankė vokiečių karo gydytojų ir higienos specialistų delegacija iš Karaliaučiaus, Įsruties ir kitų vietų. Delegacijos lankymosi metu lageris dar buvo be Vakarų šalių belaisvių. Buvo numatoma į jį atvežti 2 000–2 500 britų ir amerikiečių kareivių ir karininkų. Jie turėjo būti apgyvendinti 150 m ilgio barakuose, kurie buvo padalinti į atskiras patalpas, skirtas 40–50 žmonių. Delegacijos lankymosi metu šie barakai dar nebuvo visai įrengti. Barakai buvo su dideliais langais, įvesta elektra, vokiečių delegacijos narių nuomone, pakankamai tvarkingi higienos požiūriu. Lageryje taip pat buvo įrengtos prausyklos su vandens filtravimo sistemomis, vartojamo vandens šaltiniai buvo patikrinti ir pripažinti tinkamais pagal higienos reikalavimus. Netoli pagrindinių barakų buvo įrengta nuotėlinimo patalpa, kurioje reguliariai turėjo lankytis lagerio išplėtimo ir įrengimo darbus dirbantys sovietiniai karo belaisviai. Delegacijos lankymosi metu lagerio ligoninė dar tik buvo įrengiama mediniame barake. Didelė virtuvė taip pat dar tik buvo statoma ir įrengiama mūriniame pastate. Delegacijos nariai padarė išvadą, kad higienos sąlygos yra geros, infekcinių ligų plitimo išvengti pasirodė tinkamai¹²⁵.

1943 m. birželio 23 d. Macikų lagerį inspektavo Karaliaučiaus apygardos štabo vyriausiasis gydytojas dr. Schatzas (Schatz). Apie savo apsilankymą lageryje jis parašė ataskaitą. Dr. Schatzas pažymėjo, kad lageris yra maždaug 3 km nuo Šilutės. Viešojo transporto priemonėmis jo pasiekti negalima. Stovyklą sudarė trys pagrindinės dalys: 1) anglų karo belaisvių stovykla. Dr. Schatzo lankymosi metu joje buvo laikoma apie 1 200 anglų belaisvių, buvusių karo lakūnų. Belaisvių skaičius netrukus turėjo išaugti iki 2 tūkstančių; 2) sovietinių karo belaisvių lageris. Sovietiniai karo belaisviai

124 W. Müllerio 1970 m. spalio 27 d. ir 1975 m. sausio 16 d. apklausos protokolai, BAL, B 162/6574, l. 1352–1355, 1356–1359.

125 Vokiečių gydytojų delegacijos 1943 m. balandžio 9 d. pranešimas apie apsilankymą 6-ajame lageryje Šilutėje, BA-MA in Freiburg (Federalinis karo archyvas Freiburge, toliau BA-MA), RL 19/5.

dirbo įvairius lagerio įrengimo darbus; 3) komendantūros ir sargybinių gyvenamosios patalpos ir ūkiniai pastatai. Vokiečių sargybiniai tuomet gyveno mediniuose barakuose, jie buvo švariai prižiūrimi ir vėdinami. Barakams šildyti buvo įrengtos krosnys. Kareivių virtuvė buvo įrengta buvusiam tvarte, higienos sąlygos gana prastos, trūko šaldymo patalpų. Vokiečių sargybiniai dr. Schatzui skundėsi prastu aprūpinimu maisto produktais¹²⁶. Lagerio ligoninė buvo įrengta barake, kuris buvo nepakankamai gerai apsaugotas nuo šalčio. Dr. Schatzo lankymosi metu ligoninėje buvo 8 lovos ir 4 ligoniai. Vaistų spinta ligoninėje tuomet dar nebuvo įrengta. Karo gydytojas dantistas kasdien priimdavo 20–25 pacientus, įskaitant ir karo belaisvius. Dr. Schatzas gana teigiamai atsiliepė apie lagerio gydytoją dr. Leglerį (Legler), kuris mokėjo rusų ir anglų kalbas. Kitas lagerio gydytojas buvo dr. Pflaumas (Pflaum). Be jau minėtų dviejų gydytojų, lagerio sanitarijos tarnybą sudarė 11 sanitarų¹²⁷. Anglų karo belaisvių ligoninė – apžiūros kabinetas ir du ligonių kambariai su 10 ir 8 lovomis – tuomet buvo įrengta laikinose patalpose. Dr. Schatzo lankymosi metu vyko ligoninei reikalingų trijų didelių barakų statybos. Šiuose barakuose turėjo būti įrengtos visos gydymui reikalingos patalpos – gydytojų kabinetai ir palatos. Trečiasis barakas turėjo būti skirtas infekcinėmis ligomis užsikrėtusiems ligoniams izoliuoti ir gydyti. Jame buvo numatyta įrengti 4 palatas su 25 lovomis. Anglų karo belaisviai turėjo savo dantų gydytoją, sanitarą ir du jo pagalbininkus. Anglų gydytojui ir sanitarams irgi trūko reikalingų prietaisų ir medikamentų dantims gydyti. Juos taip pat buvo numatoma gauti su Raudonojo Kryžiaus pagalba. Dr. Schatzas pažymėjo, kad anglų belaisvių maitinimas yra geras, nes jie gauna papildomų maisto produktų iš tėvynės¹²⁸. Sovietinių karo belaisvių ligoninė buvo įrengta barake, kuriame buvo laukiamasis, apžiūros kabinetas, patalpos dviem rusų sanitarams, patalpa ligoniams su 14 lovų ir infekcinė palata su 8 lovomis. Vienas sovietinis karo belaisvis turėjo sanitaro išsilavinimą. Belaisvių patalpos buvo gana švarios, iš parazitų rasta tik blusų. Dr. Schatzas pažymėjo, kad sovietinių karo belaisvių bendra sveikatos būklė patenkinama. Šalia stovyklos buvo įrengta nuutėlinimo patalpa, kurioje per dieną galėjo pabūti iki 2 000 žmonių. Dr. Schatzas pažymėjo, kad esama tam tikrų nesutarimų tarp lagerio komendanto ir lagerio karo gydytojo. Komendantas uždraudė lagerio gydytojams ir sanitarams kreiptis į Šilutės ligoninę. Apibendrinamas savo vizito įspūdžius, dr. Schatzas rekomendavo sunkesniais chirurginiais atvejais kreiptis į Šilutės ligoninę, taip pat, jo nuomone, reikėtų

126 Vyr. gydytojo dr. Schatzo 1943 m. birželio 28 d. pranešimas apie apsilankymą karo belaisvių stovykloje Luft 6, BA-MA, RL 19/5, l. 2.

127 Ibid., l. 3.

128 Ibid., l. 4.

kviestis specialistus ir iš Tilžės lazareto. Tam reikėtų sudaryti specialų susitarimą tarp kompetentingų karo sanitarijos įstaigų. Lagerio žvalgybos (abvero) karininkas tokiam susitarimui esą neprieštaravo¹²⁹.

Pranešime apie sanitarijos padėtį nuo 1943 m. sausio 16 d. iki 1943 m. liepos 15 d. rašoma, kad Luftgau I srityje (I karinių oro pajėgų srityje (apygardoje)) yra 8 didelės karo belaisvių stovyklos. Visose stovyklose pastatyti tvirti mediniai barakai. Naujos statybos vyksta tik dviejuose lageriuose, tarp jų ir Šilutėje. Bendra karo belaisvių sveikatos būklė esanti gera, užkrečiamųjų ligų nedaugėja. Ligoninių talpumas pakankamas, reikia tik išplėsti ligoninę Šilutės lageryje. Dėl geros karo belaisvių higienos priežiūros susirgimų šiltine užregistruota tik Lodzės (*Litzmannstadt*) karo belaisvių stovykloje (7 atvejai, mirties atvejų nebuvo). Dėl rentgeno aparatų trūkumo nuotraukos buvo padarytos tik nedaugelyje karo belaisvių stovyklų ir darbo komandų. Visose karo belaisvių stovyklose belaisviai buvo paskiepyti nuo šiltinės¹³⁰.

1943 m. rugpjūčio 31 d. Luft 6 lagerio vokiečių karo gydytojas parašė ataskaitą apie medicininę priežiūrą lageryje 1943 m. rugpjūčio mėnesį. Pranešime rašoma, kad anglų karo belaisvių ligoninė (ambulatorija) aptverta spygliuota viela. Lageris turi tik vieną nešiojamą dantų gydymo aparatą, kuris naudojamas vokiečių sargybiniais ir civiliams tarnautojams, taip pat sovietiniams karo belaisviams gydyti. Dėl to nespėjama aptarnauti visų pacientų, ir vokiečių kariškiai bei civiliai yra siunčiami pas civilį dantų gydytoją. Prie ligoninės įsteigtas sargybos postas atvežamiems iš išvežamiems ligoniams stebėti. Karo gydytojas pranešime pažymėjo, kad anglų karo belaisviai bando per Raudonąją Kryžių gauti reikalingos medicinos įrangos, tačiau kol kas jiems tai nepavyko padaryti¹³¹. Macikuose kalėjusių Vakarų šalių belaisvių prisiminimais, dėl gana žemo sanitarijos lygio ir švaraus vandens stokos daug belaisvių sirgo dizenterija. Lagerio ligoninėje esą buvo apie 70 vietų. Dalis ligonių gulėdavo savo barakuose. Macikuose kalėjo du kvalifikuoti britų gydytojai Forest-Hay'us (Forest-Hay) ir Paddy Pollackas (Paddy Pollack). Ypač sunkiais atvejais ligoniai buvo vežami į Šilutės ligoninę¹³². Vakarų šalių belaisvių mirtingumas lageryje buvo mažas. Yra žinoma, kad 1944 m. birželio 10 d. nuo difterijos mirė seržantas Williamas F. Teafas (William F. Teaff). Iš viso Macikų lageryje

129 Ibid., l. 4–5.

130 Pranešimas apie sanitarijos padėtį Luftgau I karo belaisvių stovyklose 1943 m. sausio 16 d.–1943 m. liepos 15 d., BA-MA, RL 19/5, l. 11–12.

131 Luft 6 lagerio karo gydytojo 1943 m. rugpjūčio 31 d. pranešimas, BA-MA, RL 19/5.

132 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 46, 48.

mirė arba buvo nužudyti 3 amerikiečių ir 1 Kanados belaisvis, Keith'as Oliveris Perry (Keith Oliver Perry)¹³³.

Kaip minėta, didelę reikšmę Vakarų šalių belaisvių išgyvenimui turėjo Raudonojo Kryžiaus siuntiniai. Štai koks buvo amerikietiško Raudonojo Kryžiaus siuntinio turinys: po vieną dėžutę sūdytos jautienos, prieskonių, lašišos, kepenų pašteto, kondensuoto pieno, tirpios kavos, po gabaliuką margarino, šokolado, sūrio, muilo rinkinys; taip pat 0,5 kg razinų, keli cukraus gabalai, tualetinio popieriaus ritinys, 1 ar 2 cigarečių pakeliai. Pagal sutartą grafiką tokie siuntiniai turėdavo pasiekti kiekvieną amerikietį belaisvį kas 1 ar 2 savaites, bet tikrovėje buvo kitaip. Aprangos ir apavo siuntiniai ateidavo rečiau, pagal papildomus reikalavimus.

Keletas prisiminimų iš „*The Jim Champ Story*“:

„[...] Stalag Luft VI buvo mano pirmoji karo belaisvių stovykla.

Barakai čia stovėjo standartinio tiems laikams Vokietijos dizaino, visi vienodi – 130 metrų ilgio ir 4 metrų pločio. Kiekviename barake buvo po 10 kambarių su durimis per vidurį į bendrą koridorių. Buvo dvi prausyklos be tekančio vandens (vanduo visuomet būdavo šaltas) ir dvi sėdynių skylės, išmūrytos priestato tipo išvietėje. Kiekviename kambaryje stovėjo po 8 dviaukštes iš virbų lovas [...]. Tai nebuvo labai patogiu.

Teritorijoje, turiu pasakyti, kas 50–75 pėdas buvo apsauginiai bokštai. Tarp dviejų tvorų 15–18 cm aukštyje buvo nutiesta viela. Nors žingsnis už tos vielos, ir būsi nušautas vietoje, o klausimai – vėliau.

[...] kartą stovyklą aplankė tarptautinė švedų grupė. Ji pasirūpino, kad mes kiekvienas gautume po vieną kortelę per mėnesį laiškui į namus parašyti; taip pat buvo leista gauti iš namų po vieną laišką per mėnesį. Švedų grupė leido skaityti knygas ir groti muzikos instrumentais, jei kas turėjo tokių polinkių. Knygos ir muzikos instrumentai buvo atvežti vėliau. Mūsų muzikantai grojo daug geros amerikietiškos muzikos; buvo surengti ir vaidinimai laikinoje scenoje.

Kas norėjo, galėjo žaisti kortomis, dabar tuos žaidimus jau užmiršau; kas norėjo, galėjo sportuoti.

[...] kitas ryškus prisiminimas buvo utėlės mūsų drabužiuose. Mums buvo leista kas dvi savaites po 2 min. stovėti po šalto vandens dušu [...]

[...] vakare, saulei nusileidus, mus užrakindavo, net langų užuolaidėles reikėdavo nuleisti. Teritorijoje būdavo paleidžiami dideli sargūs šunys bėgioti per naktį...

Vokiečiai pasirūpino, kad mes nesijaustume per daug patogiai, jeigu taip galima sakyti apie šias siaubingas gyvenimo sąlygas.“¹³⁴

Bausmės už elgesio su karo belaisviais taisyklių pažeidimus

Nacstinėje Vokietijoje buvo skatinama įtarumo ir nepasitikėjimo atmosfera. Piliečiai buvo raginami skusti nacionalsocialistų partijai ir valdžios įstaigoms tuos asmenis, kurie pažeisdavo Trečiojo reicho įstatymus ir nustatytą tvarką. Dėl to ir nagrinėjant Klaipėdos krašto ūkininkų – tuometinių Vokietijos piliečių – elgesį su pas juos dirbančiais karo belaisviais į akis krenta dažni įskundimai tų ūkininkų, kurie pažeisdavo valdžios nustatytą elgesio su karo belaisviais tvarką, stengėsi humaniškai ir draugiškai bendrauti su belaisviais. Kartais tai tapdavo dingstimi kaimynams ar to paties kaimo gyventojams suvesti asmenines sąskaitas, keršyti ir pan. Ūkininkams buvo draudžiama net valgyti su karo belaisviais prie vieno stalo, jau nekalbant apie didesnio masto „nusižengimus“. Itin netoleruojamos ir baudžiamos buvo moterys ir merginos, kurios turėjo lytinių santykių su karo belaisviais. 1940 m. rugsėjo pabaigoje Šilutės apskrities Versmininkų (*Wersmeningken*) kaime ūkininkai kūrė javus. Ūkininkams padėjo keli belgų karo belaisviai. Kai kurie ūkininkai per pietų pertrauką kartu su karo belaisviais valgė ir gėrė degtinę. Jie buvo įskusti valdžios įstaigoms ir šį įvykį ėmė nagrinėti prokuratūra ir teismai. Dėl draudžiamo elgesio su karo belaisviais ūkininkas Davidas Woska buvo nuteistas 70 RM bauda, Helene Mauritz – irgi 70 RM bauda, o Michaelis Margies – 35 RM bauda. Visi nuteistieji buvo Versmininkų kaimo gyventojai¹³⁵.

Per laikotarpį nuo 1942 m. sausio 1 d. iki 1942 m. rugsėjo 30 d. Šilutės valsčiaus teismas (*Amtsgericht*) dėl neleistino elgesio su karo belaisviais nuteisė tris moteris. Viena sutuoktinių pora buvo nuteista dėl to, kad 1941 m. prancūzų karo belaisviams duodavo cigarečių ir tabako. Kita sutuoktinių pora buvo nubausta už tai, kad valgydavo prie vieno stalo su pas juos dirbusiu prancūzų karo belaisviu. Abi sutuoktinių poros buvo nuteistos pinigėmis bandomis nuo 50 iki 70 RM¹³⁶.

134 [Prieiga internetu: www.angel45-2b.com , žiūrėta 2014-11-26].

135 Klaipėdos vyr. prokuroro 1940 m. lapkričio 30 d. raštas Šilutės valsčiaus teismui, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 919, l. 27, 39, 44–45.

136 Šilutės valsčiaus teismo 1942 m. spalio 28 d. raštas žemės Klaipėdos teismo (*Landsgericht*) prezidentui, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 44, l. 31 a.

1942 m. vasario 11–12 d. naktį Josepha Pusbatzkie (mergautinė pavardė Ginkus) iš Leitgirių (*Leitgirren*) kaimo buvo užklupta lovoje su belgų karo belaisviu. Jos vyras Franzas Pusbatzkie buvo pašauktas į *vermachtą* (1943 m. vasario mėn. jis žuvo Rusijoje). Moteris iš pradžių buvo sumušta, o paskui perduota *gestapui*¹³⁷.

1942 m. rugpjūčio 27 d. Šilutės pirmosios apylinkės valsčiaus teismas dėl elgesio su karo belaisviais taisyklių pažeidimų Lašų (*Laschen*) kaimo ūkininko žmoną Marthą Schaar (g. 1920 m.) nuteisė 3 mėnesių kalėjimo bausme. Nuteistosios skundą dėl teismo nuosprendžio Šilutės teismas 1942 m. spalio 10 d. atmetė. M. Schaar advokato malonės prašyme teismui rašoma, kad M. Schaar vyras 1940 m. buvo pašauktas į *vermachtą*. Jai kartu su trimis pagalbiniais vokiečių darbininkais ir vienu lietuviu reikėjo tvarkyti 134 margų ūkį. Trumpą laiką – nuo 1941 m. lapkričio mėn. iki 1942 m. balandžio pabaigos – M. Schaar ūkyje dirbo belgų karo belaisvis. Jį dažnai lankydavo kaimyniniame ūkyje dirbęs prancūzų karo belaisvis. M. Schaar kaimynė paskundė valdžiai, esą ji palaiko draudžiamus santykius su karo belaisviu. Tyrimo metu paaiškėjo, kad jokių intymių santykių tarp M. Schaar ir karo belaisvio nebuvo, nustatyti tik kai kurie smulkūs elgesio su belaisviais pažeidimai. M. Schaar vyras savo žmonai taip pat jokių pretenzijų nepareiškė ir toliau palaikė normalius santykius. Dėl teismo proceso sukkelto streso M. Schaar 1942 m. spalio pradžioje patyrė persileidimą. Advokatas prašė sušvelninti bausmę arba nuteisti M. Schaar lygtinai¹³⁸. Buvo apklaustas ir M. Schaar ūkyje dirbęs belgų karo belaisvis Jeanas Stilmanas (Jean Stilman, g. 1917 m. kovo 27 d.). Jis paliudijo, kad nuo 1941 m. lapkričio 1 d. dirbo pas M. Schaar Lašų kaime. Kartais jį aplankydavo prancūzų karo belaisviai Andre Leveque ir Armand'as Mangault. Belgų karo belaisvis papasakojo, kad yra matęs, kaip ponias M. Schaar ir A. Leveque juokaudavo, tačiau intymių dalykų jų santykiuose nėra pastebėjęs, taip pat nėra matęs jų vienu kambaryje¹³⁹. Buvo apklaustas ir prancūzų karo belaisvis Andre Leveque (g. 1915 m. gruodžio 12 d.), dirbęs Lašų kaime pas ūkininkę Marie Richter. Jis paliudijo, kad M. Schaar su juo flirtuodavo ir daug kartų kvietė pas save į svečius, tačiau jis aplankydavo tik savo draugą belgų karo belaisvį J. Stilmaną. Tačiau A. Leveque griežtai paneigė turėjęs lytinių santykių su M. Schaar, nors ši jį ir vilioda-

137 NSDAP Vyžių grupės 1943 m. vasario 23 d. raštas NSDAP Šilutės apskrities vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 347, l. 1–1 a. p.

138 Advokato Schneidereit 1942 m. lapkričio 20 d. malonės prašymas Šilutės teismui, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 916, l. 113–114.

139 J. Stilmano 1942 m. balandžio 18 d. kvotos protokolai, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 916, l. 16.

vo, be to, jis niekada nėra M. Schaar bučiavęs¹⁴⁰. Tardymo metu M. Schaar paneigė prancūzų karo belaisvio teiginius, esą ji bandžiusi prancūzą suvilioti, ir aiškino, kad A. Leveque, menkai mokėdamas vokiečių kalbą, nesupratęs jos pajuokavimų¹⁴¹. Atsižvelgdamas į advokato prašymą ir liudininkų parodymus, Klaipėdos vyresnysis prokuroras 1942 m. lapkričio 25 d. priėmė sprendimą atidėti M. Schaar kalėjimo bausmės vykdymą su bandomuoju laikotarpiu iki 1946 m. sausio 1 d. Nuteistajai buvo paskirta 150 RM bauda ir apmokėti teismo išlaidas¹⁴².

Šilutės apskrityje Barzdėnų (*Barden*) kaime gyvenusi Hedwig Franziska Pluschkewitz (g. 1919 m. birželio 17 d.) Ypatingojo teismo (*Sondergericht*) Karaliaučiuje 1943 m. balandžio 29 d. buvo nuteista kalėti 2 metus už tai, kad turėjo lytinių santykių su belgų karo belaisviu, nuo kurio ji 1943 m. sausio mėn. pagimdė dukrelę Moniką Sybillą. Nuteistoji taip pat privalėjo apmokėti teismo išlaidas¹⁴³.

1943 m. spalio 21 d. Šilutės Jaunimo teismas (*Jugendgericht*) už netinkamą elgesį su karo belaisviais pagalbinę darbininkę Helenę Petereit (g. 1927 m. vasario 16 d.) iš Šilutės nuteisė 4 mėnesių kalėjimo bausme¹⁴⁴. H. Petereit buvo išsiųsta kalėti į Marienburgo kalėjimą¹⁴⁵.

1943 m. lapkričio mėn. gestapas atliko tyrimą dėl Gurgždžių (*Gurgsden*) kaime gyvenusios Grossmannų šeimos. Ši šeima laikė belgų karo belaisvį Marcelį Bourleau (Marcel Bourleau, g. 1917 m. vasario 7 d.), su kuriuo draugiškai bendravo, kartu valgydavo virtuvėje ir pan. Gestapas įtarė, kad šeimnininkai leisdavo belgų karo belaisviui klausytis draudžiamų radijo stočių¹⁴⁶. 1944 m. kovo 16 d. Šilutės valsčiaus teismas ūkininką Fritzą Grossmanną (Fritz Grossmann, g. 1879 m. kovo 25 d.) ir jo žmoną Marthą Grossmann (g. 1896 m. gruodžio 23 d.) dėl draudžiamo elgesio su karo belaisviais kiekvieną nuteisė 60 RM bauda. Nesant galimybės sumokėti baudą, jie turėjo

140 A. Leveque 1942 m. balandžio 18 d. kvotos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 916, l. 17.

141 M. Schaar 1942 m. gegužės 19 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 916, l. 22.

142 Klaipėdos vyr. prokuroro 1942 m. lapkričio 25 d. sprendimas M. Schaar byloje, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 916, l. 116–117.

143 Šilutės apskrities NSDAP skyriaus 1943 m. kovo 16 d. raštas Pakalnės (*Elchmiederung*) apskrities NSDAP skyriui, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 344, l. 2, 5, 6.

144 Šilutės aps. viršininko 1943 m. lapkričio 2 d. raštas Šilutės NSDAP skyriaus vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 342, l. 1.

145 NSDAP Heydekrug-West grupės vadovybės 1943 m. lapkričio 20 d. raštas NSDAP Šilutės apskrities vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 342, l. 5.

146 Šilvių (*Schillwen*) žandarmerijos posto 1943 m. lapkričio 27 d. raštas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 909, l. 12 a. p.

atlikti kalėjimo bausmę skaičiuojant po parą kiekvienoms 3 RM. Nuteistieji taip pat privalėjo sumokėti teismo išlaidas. F. Ir M. Grossmannai buvo nuteisti pagal 1939 m. lapkričio 25 d. baudžiamuosius nuostatus dėl Vokiečių tautos karinės galios gynimo (*Schutz der Wehrkraft des Deutschen Volkes*). Teismas paskyrė gana švelnią bausmę, atsižvelgdamas į teisiųjų amžių, F. Grossmanno nuopelnus Vokietijai Pirmajame pasauliniame kare ir tai, kad jie anksčiau niekada nebuvo bausti¹⁴⁷.

1944 m. kovo 14 d. Šilutės Jaunimo teismas dėl draudžiamo elgesio su karo belaisviais nuteisė tarnaitę Lydią Drosdatis (g. 1927 m. gruodžio 25 d.) 5 mėnesių kalėjimo bausme. Ji buvo kaltinama tuo, kad 1943 m. gegužės mėn. dirbdama pas ūkininką Mauritzą Aukštumalų? (*Augstumalmoor*) kaime glamonėjosi ir bučiavosi su prancūzų karo belaisviu. Teismas priėmė sprendimą remdamasis 1939 m. lapkričio 25 d. įstatymo dėl vokiečių tautos gynybinės galios stiprinimo baudžiamųjų nuostatų papildymais¹⁴⁸. Kartu su L. Drosdatis su prancūzų belaisviais bendravusi žemės ūkio darbininkė Erika Markschat (g. 1918 m.) iš Lapalių (*Lapallen*) kaimo 1943 m. liepos 19 d. buvo suimta ir 1943 m. rugpjūčio 19 d. Šilutės valsčiaus teismo nuteista kalėti 6 mėnesius įskaičiuojant suėmimo laiką¹⁴⁹. Šioje byloje buvo apklausti ir du prancūzų karo belaisviai. Josephas Prost'as (Joseph Prost, g. 1908 m., bel. Nr. 59286), kuris į nelaisvę pateko 1940 m. birželio 23 d. ir nuo 1941 m. liepos 1 d. dirbo pas ūkininką Swarsą Jonateną Galzdonų Jonaičių kaime, neigė turėjęs intymių santykių su vokiečių merginomis¹⁵⁰. Tą patį tvirtino ir kitas prancūzų karo belaisvis Laurent'as Beaumarty (Laurent Beaumarty, g. 1913 m., bel. Nr. 15243), dirbęs pas ūkininką Swarsą kartu su J. Prost'u¹⁵¹.

1944 m. balandžio 27 d. Šilutės pirmosios instancijos teismas Rusnės gyventoją Helenę Rubok (mergautinė pavardė Bansemier, g. 1905 m. liepos 5 d.) dėl draudžiamo elgesio su belgų karo belaisviu nuteisė kalėti 10 mėnesių kalėjime¹⁵².

147 Šilutės valsčiaus teismo (*Amtsgericht*) 1944 m. kovo 16 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 909, l. 23, 23 a. p.

148 Šilutės jaunimo teismo 1944 m. kovo 14 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 907, l. 22–23.

149 Šilutės valsčiaus teismo 1943 m. rugpjūčio 19 d. nuosprendis, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 914, l. 37.

150 J. Prost'o 1943 m. liepos 25 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 914, l. 21.

151 L. Beaumarty 1943 m. liepos 23 d. apklausos protokolas, LCVA, f. 1573, ap. 7, b. 914, l. 22.

152 Advokato O. Schneidereito 1944 m. gegužės 25 d. raštas NSDAP Karaliaučiaus apygardos vadovybei, LCVA, f. 1684, ap. 1, b. 349, l. 7.

Lemtingieji 1944 metai – lagerio evakuacija

1944 metų vasarą *vermachtas* pradėjo trauktis, ir buvo aišku, kad karo belaisvius reikia evakuoti. Liepos mėnesio pradžioje sovietinė kariuomenė pasiekė Lietuvą. Apie karo belaisvių stovyklos evakuaciją, vėliau pavadintą „Mirties maršu“, yra nemaža memuarinės literatūros. Mat jokio karo pabaigoje iki tol nebuvo tokių žmonių srautų, visiškai pasimetusių ir vykstančių skirtingomis kryptimis. Buvo evakuojami karo belaisvių ir koncentracijos lageriai, atskiros stovyklos, gamyklos su visu personalu ir įranga ir pan. Iki evakuacijos, Lenkijos istoriko Z. Lietzo pateiktais duomenimis, Macikų lageryje kalėjo 3 623 belaisviai, tarp jų 2 063 amerikiečiai. 1944 m. liepos 1 d. duomenimis, Luft 6 lageryje buvo 4 051 belaisviai, tarp jų 2 403 amerikiečių lakūnai¹⁵³.

Evakuacija iš Macikų prasidėjo 1944 m. liepos 14 d., tai buvo penktadienis, ir vyko keliais etapais.

Pirmąjį srautą sudarė 1 100 amerikiečių ir 900 britų. Per kelis kartus iš Šilutės geležinkelio stoties jie buvo nugabenti į Klaipėdą. Ten uoste buvo įlaipinti, tiksliau pasakius – sukimšti, į du laivus – „Masuren“ ir „Insterberg“. Per dvi paras jie pasiekė Svinemiundę. Iš ten belaisviai buvo nugabenti į Stalag IV (*Gross Tychow*) lagerį Lenkijoje¹⁵⁴.

Antroji belaisvių partija, apie 3 000 britų, iš Šilutės išgabenta geležinkeliu į Lenkijos miestą Torunę (*Thorn*), o iš jo – į karo belaisvių lagerį Stalag 375. Pagal kitus šaltinius, antroji evakuojamųjų belaisvių grupė taip pat buvo nuvežta į Stalag IV. Čia jie išbuvo iki 1945 m. vasario mėnesio¹⁵⁵.

Kelionės transportu sąlygos buvo pasibaisėtinos. Ešelonuose trūko vagonų, todėl žmonės buvo grūdami sausakimšai; ne daugiau vietos buvo ir laivuose. Baržų triumuose žmonės duso. Vėliau jie papildė bendrą evakuojamųjų (išvaduotų sąjungininkų dalinių) srautą.

Ištuštėjusiame lageryje kurį laiką dar veikė ligoninė, vėliau *vermachtas*, besitraukdamas iš užimtų SSRS teritorijų, į Šilutę evakavo iš Pskovo apylinkių 379-ąjį dulagą, kurio kontingentas buvo priverčiamiesiems darbams surinkti civiliai sovieti-

153 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, s. 98.

154 Stalag Luft 6 Heydekrug on the map [prieiga internetu: www.gps-practice-and-fun.com, p. 1, žiūrėta 2015-01-07].

155 Reikia pažymėti, kad prisiminimuose ir šaltiniuose pateikiami skaičiai skiriasi. Tikslių duomenų neturime; žr. Stalag Luft 6 Heydekrug on the map [prieiga internetu: www.gps-practice-and-fun.com, p. 1, žiūrėta 2015-01-07].

niai žmonės¹⁵⁶. 1945 m. gegužės pradžioje buvusius Stalag Luft 6 belaisvius Vokietijos gilumoje išlaisvino antihitlerinės koalicijos daliniai. Paskutinių Macikuose kalintų sovietinių karo belaisvių likimas nėra žinomas. Liudininkės Emmos Pietch teigimu, iki sovietų kariuomenės atėjimo likus 5 ar 6 dienoms, vokiečiai belaisvius išvežė nežinia kur¹⁵⁷. Sovietams užėmus Lietuvą ir Rytų Prūsiją, Macikų lageris tapo vokiečių karo belaisvių stovykla – 184-uoju sovietiniu lageriu.

156 Apie šį laikotarpį A. Margis liudija: „Stovykloje liko daug hitlerininkų turto, keli sandėliai tarptautinio Raudonojo Kryžiaus siuntinių. Į juos – skanėstus, vilnonius drabužius, apavą – visų pirmiausia nukrypo Bajoro [buvęs intendantas, paliktas viską saugoti. – A. A.], kreisleiterio Bingau, visos Šilutės nacistinės „grietinėlės“ akys. Tarp žalsvai pilkomis vermachto uniformomis apsitempusių kariškių maišėsi rudų mundurų savininkai, trumpakelniai iš „hitlerjugendo“, jų žmonos, dukters ir seserys. Bajoras mus dažnai vesdavo tvarkyti pasilikusią mantą.

– Netrukus viską į frontą išsiųsime, – paaiškino.

Stovykloje prasidėjo lėbavimo dienos. Koktu pasakoti, ką mačiau. Iš kažkur atitemptose lovose vartėsi pusnuogiai vyrai ir moterys. Jiems rūpėjo ne pagalba frontui...“ – „Pėdsakai neišblėso“, *Komunistinis darbas*, 1963-11-26, Nr. 139.

157 S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, p. 86.